

A KÖNYVKÖTÉS TECHNIKÁJA

IRTA
DR GULYÁS PÁL

SZÁMOS MAGYARÁZÓ SZÖVEGKÉPPEL

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA
1904.

TARTALOM

I.

Az előmunkálatok.

II.

A könyvtestre vonatkozó munkálatok.

III.

A könyvmetszés díszítése.

IV.

A könyv betáblázása és borítása.

V.

A könyvkötés külső díszítése.

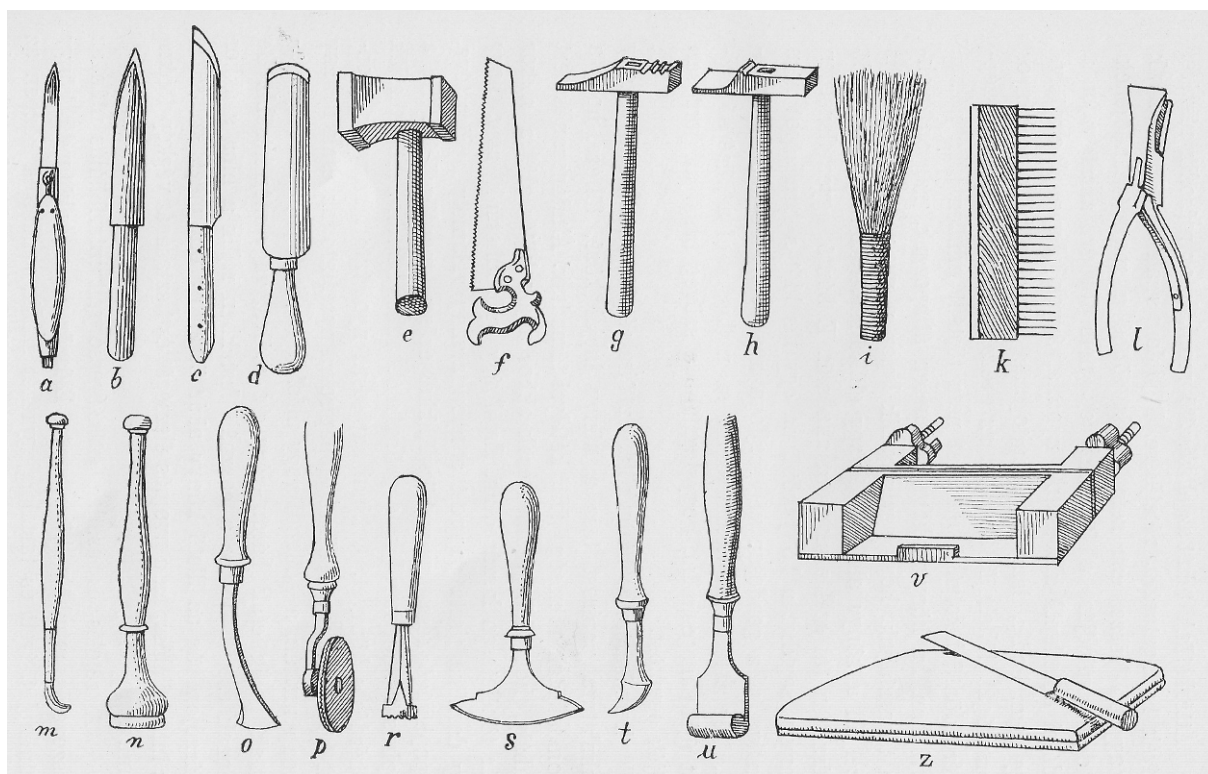
JELEN DOLGOZATNAK AZ A CZÉLJA, hogy a könyvkötés mesterségét, technikáját – az ide vágó szakirodalom és részben személyes tapasztalatok alapján – főbb vonásaiban megismertesse. Nem szorítkozunk csupán a technikai eljárások szűkös leírására, hanem egyben kiterjeszkedünk azon szempontokra is, melyeket a célszerűség, tartósság és szépségérzet jelöl ki számunkra. Elsősorban a nagy, nyilvános könyvtárak kivánalmaira leszünk tekintettel, de ott, a hol a könyvtáblák külső díszítéséről szólunk, a bibliofileknek is szentelünk néhány lapot. Hogy ez az ismertetés nem lesz fölösleges, azt lépten nyomon bizonyítja a tapasztalat. Ki ne ismerné közülünk azt a bántó érzést, mely lelkünket elfogja, midőn egy-egy sokat dicsért, remekműnek kikiáltott könyvet otromba, izléstelen, csöppet sem hangulatos köntösben pillantunk meg bámulója asztalán, vagy ki ne bosszankodott volna azon, hogy egy-egy gyakrabban használt kötet idő előtt szétmállik, háta megrepedezik, vagy foszlásnak indul, úgy, hogy csakhamar újabb bekötésre szorul? Pedig e kétségbeejtő állapotnak könnyen végét lehetne vetni, ha a könyvet kötető nagyközönség, sőt sokszor az ezzel megbízott könyvtári tisztviselő is, nem tartaná fölöslegesnek, hogy e technikai ismeretekbe egy kissé elmélyedjen. Azok előtt, a kik szomorú könyvkötészeti viszonyainkat ismerik, nem fog túlzásnak tetszeni amaz állításom, hogy alig van egy-két olyan műhelyünk, a hol a kényesebb izlést csak félig-meddig ki tudnák elégíteni, noha a modern technika minden újabb vívmánya rendelkezésükre áll. Ez jórészt abban leli magyarázatát, hogy a munkások rendszerint csak ügyes mesteremberek, kikből a művészi érzék szinte egészen hiányzik. Ezt az *amateur*-öknek kell lassankint beléjük csöpögtetni. Mint *Uzanne* mondja,¹ a kiváló könyvkötőket a kiváló műbarátok nevelik, mert az ő izlésük, fantáziájuk adja meg a kötésnek azt az egyéni színezetet, művészi tökélyt, melyet a régi és új mestereknél annyiszor megcsodálunk. De hogy a megrendelő ily jelentékeny szerepet játszassék, ahhoz feltétlen szükséges ismernie azokat az eszközöket és módokat, melyekre a munkás támaszkodhatik. Azonban, hogyha – mint pl. a közkönyvtárak megrendeléseinél – nagyobbyszerű művészi hatások kifejtésére nem is nyílik alkalom, a könyvkötő folytonos ellenőrzését, irányítását akkor sem szabad elmulasztani, mert ezt a megélhetés vágya könnyen felületességre csábíthatja. A megrendelő dolga, hogy szigorú ellenőrzésével útját állja az ilyen lelkiismeretlenségnek s rászoktassa a munkást arra, hogy kötelezettségének a legnagyobb pontossággal eleget tegyen. Már pedig ehhez – mint *Maire* írja² – nem elég az, hogy néhány banális és közönséges követelmény betartására ügyelünk, melyek teljesítése daczára néha igen súlyos mulasztások terhelik a könyvkötő lelkiismeretét; hanem azokra az aprólékos technikai részletekre is ki kell terjeszkednünk, melyek elsietése néha csak később bosszúlja meg magát. Erre pedig ismét csak a kötés technikai oldalának pontos ismerete képesít.

¹ La reliure moderne. Paris, 1887. 178. l.

² La reliure cz. dolgozatában (Revue des bibliothèques, III. évf. 480. l.).

I. Az előmunkálatok.

Rége, mikor a könyveket enyvezetlen, itatósszerű papirosra nyomtatták, a könyvkötő legelső teendője a papir enyvesítése volt. Ez úgy történt, hogy a könyv íveit némi timsóval elegy enyves vízbe mártották s azután jól kipréselve és zsinegeken megszáritva, vagy az u. n. verőtökén, egy erre alkalmas kalapáccsal, vagy pedig a *Heim*-féle hengermű segélyével simára egyengették. Manapság erre az eljárásra csak kivételképen van szükség, miért is bővebb leírásába nem bocsátkozunk.

1-21. ábra. A könyvkötő kéziszerszámainak táblázata

Áttérhetünk tehát az előkészítő munkálatok második részére, az ívek hajtogatására, rételésére. Fájdalom ma már könyvkötőink legnagyobb része ezt sem tartja többé a maga teendőjének. Rendesen mindjárt a fűzéshez fog, nem törődve azzal, vajon a kiadótul kötetlenül kibocsátott nyomtatványok jól vannak-e rételve vagy sem. Pedig, ismerve a hajtogatást végző nők boszorkányos gyorsaságát, föltehető, hogy ez az egész könyv külalakjára, szépségére döntő befolyású művelet nem történt minden hiba nélkül. S valóban, ha könyveinket figyelmesen átlapozzuk, nagyon gyakran tapasztaljuk, hogy egyik-másik lapon a nyomtatás nagyon is közel áll a könyv alsó, felső vagy elülső széléhez, míg a megfelelő ívrészekén túl széles margóra akadunk. E bántó egyenetlenségen könnyen segíthet a könyvkötő, ha egy kis időt s fáradságot nem sajnálva, újra gondosan végighajtogatja a bekötésre adott könyveket. Még a felvágott példányoknál se mulassza el a középső hajtást újból megcsinálni, hogy legalább a szöveg hasábjai pontosan földjék egymást.

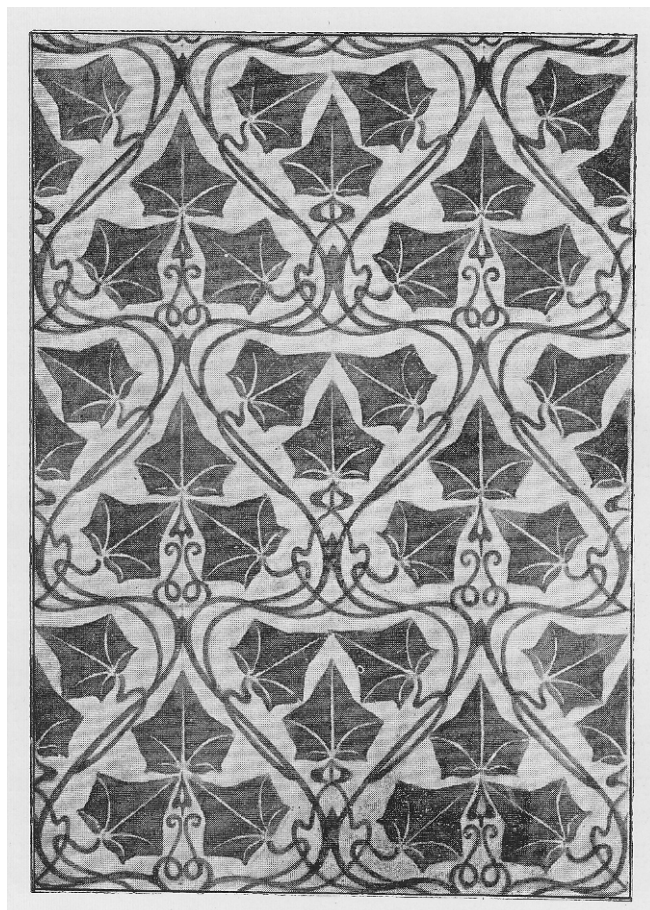
Lelkiismeretes könyvkötő, az újra rételés után, tiszta vékony makulatura papirost tesz a könyv lapjai közé, föl téve, hogy a nyomdafesték minősége felől kételyei támadtak. Általánosan ismert szabály, hogy könyveinket csak akkor adjuk kötés alá, a mikor már tökéletesen kiszáradtak. Erről úgy győződhetünk meg, hogy egy darabka tiszta papirost a nyomtatvány valamely lapjára téve, a papírvágó késsel vagy körmünkkel erősen megdörgöljük. Ha a papiros

tisztán kerül ki e próba alól, akkor bátran bekötethetjük a kérdéses könyvet. A kínai papirosra nyomtatott könyvek azonnal köttethetők; a közönséges papirosra nyomtatottak csak néhány hónap múltán, a hollandi vagy másféle merített papírokra nyomtatottak pedig csak három-négy év múlva, vagy még később. De vannak esetek, mikor a használt festékben rejlik a hiba s akkor száradjon bár az illető könyv akár ötven év óta, mégis szükséges az interfoliálása, ha a nyomás élességét és tisztaságát végkép tönkre tenni nem akarjuk.

A rételés és esetleg szükségessé vált interfoliálás után az összevetés munkája következik. Először is a bekötendő könyv címlapját, íveit és tartalomjegyzékét szedik rendbe s közben az esetleg hibás szedésű lapokat az e célból oda mellékelt pótlapokkal helyettesítik. Azután az önálló mellékleteket szedik sorba a tartalomjegyzék útmutatása nyomán, selyempapírvédőlappal látják el őket, s ha a könyv alakjánál nagyobbak, úgy több rétet összehajtják, de oly módon, hogy a megmetszéskor kár ne essék bennük s a könyv forgatásakor könnyen szét lehessen őket bontani. Vannak könyvkötők, a kik a mellékleteket egyszerűen beragasztják a kijelölt helyre, a mi által a könyv tartóssága és könnyű járása igen megcsappan. E barbár eljárásba tehát semmiképp se egyezzünk bele, hanem követeljük meg, hogy minden egyes mellékletet az erre szolgáló erős papír- vagy vászonszeletkére aggaszanak.

Ezek az aggatásra szolgáló leffentyűk kétrét hajtott 1½ -2 cm. széles papírszeletké, melyek egyik felére mintegy 3-4 mm.-nyire keményítőcsirizzel ráragasztják a mellékletet, míg a másik felét a könyv lapjához erősítik, hogy vele együtt fűzhessék. Ép így járnak el a könyv külső fedelével is, ha azt a megrendelő egy vagy más okból – de rendesen a könyv belsejében meg nem ismételt borítékrajz miatt – a könyvhöz akarja köttetni. Néha az is előfordul, hogy a könyvből egyik másik ív hiányzik: ilyenkor, ha pótlására azonnal nem nyílik alkalom, szintén ily leffentyűt tesznek a könyvbe, melyre a később esetleg megszerezhető ívet könnyen ráerősíthetik. Gyakran megesik, hogy valamely munka csupa képes táblából áll. Ilyenkor 1-1 műlapot csirizelnek a leffentyű mindkét oldalára s vastagságuk szerint, 2-3 ily lappárt alakítanak egy ívvé. Hosszú s fáradságos munka biz' ez, de elkerülhetetlen, mert jó kötés nélküle nem képzelhető. Végezetül álljon itt még két kevésbé fontos észrevétel. Ha a mellékletek a könyv lapjánál kisebbek, beillesztésükkor a könyvkötő mindig ügyeljen arra, hogy a felső szélük a könyv felső metszésével egy síkba essék, mert különben – az esztétikai okokat nem is említve – nagyon kiszolgáltatja a könyveket a por és pizok romboló hatásának. Ha pedig a sok, többször rételte melléklet folytán a kötet közepe igen megduzzad, úgy ennek az aránytalanságnak az ellensúlyozására több, középütt összehajtott s egymásba dugott papírszeletkékből álló magosgatókat fűzzön a könyvhöz.

Az ily módon kollacionált könyvet azután, mintegy tizenkét órára, besajtolják. E célra többféle sajtót alkalmaznak. Kisebbszerű könyvkötészetben vagy fából készült kézisajtó, vagy a Heim-féle talpassajtó szolgál e célra, mely utóbbi egyszersmind aranyozásra is használható. Megjegyzendő, hogy a könyveket ilyenkor mindig két erőteljes s alsó és felső lapjukat tökéletesen beborító deszka közé helyezik, mely a nyomás egyenletes elosztására s az esetleges sérülések megakadályozására szolgál.

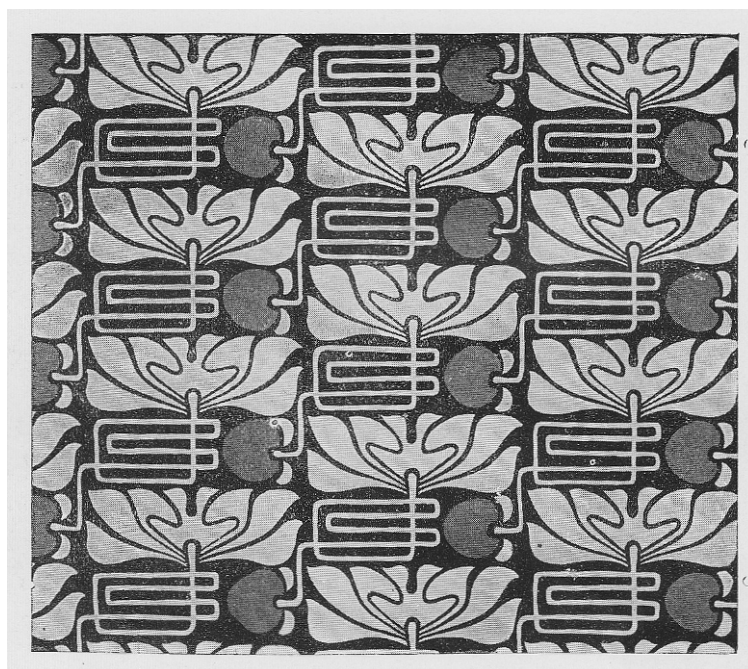
22. ábra. Őrlapnak alkalmas tervezet.

Sajtolás után következik egy – a könyv későbbi alakjára, annak tartósságára szinte döntő befolyású – művelet, a verés. Ez úgy történik, hogy a présből kivett könyvet – vagy ha nagyonis vastag, úgy csak egy részét – elől, hátul makulatura papirossal ellátják s az erre a célra szolgáló kalapácsal (l. táblázaton: e) az egész réteget leverik. Ez a leverés apró ütések útján történik, melyek különösen akkor, midőn merített, tehát szélein vastagabb, papirosra nyomtatott kiadásokról van szó, a könyv pereme felé sokkal erőteljesebbek, mint a közepe táján. A mértékletesség azonban itt is nagyon helyén való dolog, mert a túlságos súlykolás folytán a betűk nagyon kinyomulnak s ez által veszítenek élességükből, a festék elmázolódik s a papiros elveszti sokszor jellemző, szemcsés felületét. Ismerve már most a túlságos súlykolás ezen veszélyeit, természetesnek fog látszani, hogy vannak műmellékletek, különösen a finom rajzú rézkarcok és heliogravűrök között, melyek a verést még kisebb mértékben sem bírják meg a nélkül, hogy finomságuk vagy üdeségük kárt ne szenvedne általa. A lelkiismeretes könyvkötő tehát súlykolás előtt kiszedi a kollacionált műből az ilyen kényesebb természetű mellékleteket s csak mielőtt újból lepréselné a könyvet, osztja be ismét a helyükre. Súlykolás után a könyv ismét pihen egy ideig a sajtóban, amit a további eljárás folyamán célszerű többször is megismételni, mert, mint egy kiváló francia könyvkötő-mester³ helyesen megjegyzi, a könyvek bekötésénél az ilyen pihenőközők szinte elkerülhetetlenül szükségesek, hogyha igazán tartós és kifogástalan munkát akarunk.

³ Marius-Michel. La reliure française depuis l'imprimerie au XVIII. siècle.

23. ábra. Őrlapnak alkalmas tervezet.

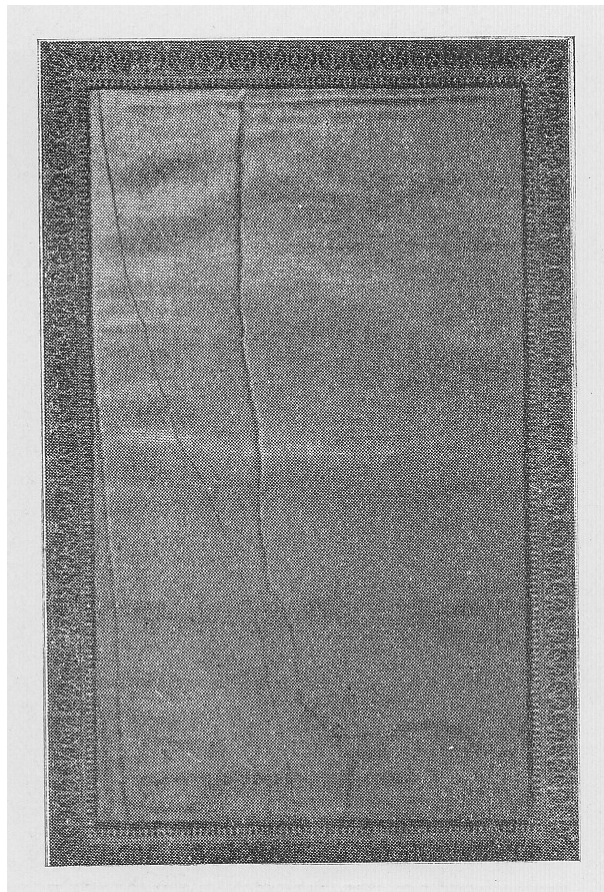

24. ábra. Őrlapnak alkalmas tervezet.

II. A könyvtestre vonatkozó munkálatok.

Ezen előmunkálatok után a könyv még nem tesz egységes, összeálló egészet: ezzé csak a fűzés folytán lesz, mely az egyes íveknek szoros tömbbé egyesítésében áll.

A munkás, mielőtt ehhez hozzáfogna, a könyv első és utolsó ívét őrlappal látja el, melynek az a hivatása, hogy egyrészt a könyvtestet a fedőtáblákkal szorosabban egyesítse, másrészt a könyv első és utolsó oldalát a gyors piszkolódástól megóvja. Az őrlap nagysága a könyvével azonos s rendszeren két egész, meg egy fél lapból, az u. n. csatlóból áll, mely utóbbi tartósság okáért vászonból, sőt néha bőrből is készülhet. A csatlót rendszeren a kettős őrlap törésvonalánál csirizelik oda, de hogy ha elpalástolása fölösleges, vagy a használt őrlap minősége folytán lehetetlen, úgy a kétrészből kimetszett őrlapot egymástól némi távolságra erősítik a csatlóhoz, melynek színe a födeleket borító vászon vagy bőr színével összevág. Ha az őrlap anyaga moaré-, brokát- vagy valamely tarka nyomású papiros, melynek visszája nem elég tetszetős, akkor a gondos könyvkötő előbb tiszta fehér papirost ragaszt a csatlóra, s csak erre enyvezi rá a tulajdonképeni őrlapot. Épp így járnak el abban az esetben is, a mikor az őrlap selyemszövetből készül; csak hogy a rendes fehér papiros helyett vékony kartont alkalmaznak, melyre a selymet, a később leírandó módon s csakis a könyvtábla ráerősítése után, feszítik föl. Az őrlapnak ez a készítménye főleg Németországban s így természetes nálunk is divatozik. Angliában s Franciaországban már más az eljárás. Ott az első és utolsó ívhez 2-2 fehér papírlapot ragasztanak vagy varrnak, melynek belső felületére a kétrét hajtott színes őrlapot úgy erősítik rá, hogy az mintegy három milliméternyire eláll a könyv hátától, a mi a födelek fölrakásakor egyenlítődik ki.

25. ábra. Selyem tükör.

Az őrlapokról szólva, röviden azok fajairól s megválasztásáról is meg kell emlékeznünk. Leggyakrabban az egyszínű világossárga, sötétbarna, vagy szürke szaténpapirost alkalmazták, melynek festanyagát újabban akként választják meg, hogy a rácseppenő víz nem hagy maga után valami szembeszökő foltokat. Egyszerű félvászon-, vagy félbőrkötéseknel csak helyeseltük használatát, de már egész vászon vagy u. n. *amateur* félbőrkötéseknel tiltakozunk ellene.

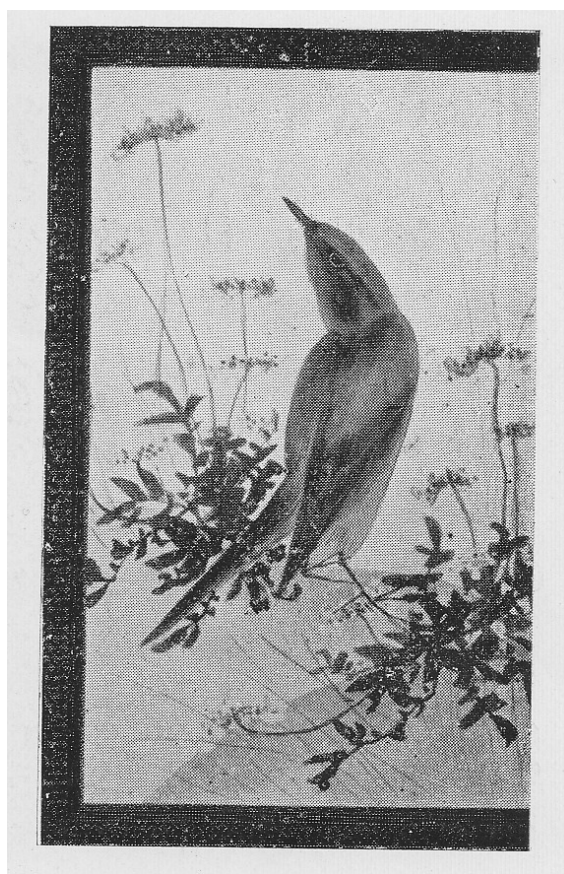
A vászonkötésekhez mintázott, hengernyomású papirosból készült őrlapokat kívánunk. Ezen olcsó papirokkal igen szép hatásokat érhet el a könyvkötő, föltéve, hogy megválasztásuknál kellő ízlést tanusít. Erre nézve pedig örökérvényű szabályokat fölállítani nem lehet. Tehát beérjük azzal, hogy következőkben *Otto Julius Bierhaum*-mal egyetértve, néhány általános szempontot, irányelvet jelölünk ki, melynek betartása nélkül kielégítő eredményhez nem juthatunk. Ezek elseje az, hogy az őrlap mindig harmonizáljon ugyan a könyv külsejével, de azért a födelek hatását lerontani, velők mintegy versenyre kelni ne kívánjon. Másodszor az őrlap ne legyen a könyvek tartalmának világos, mintegy anekdotaszerű illusztrálása, hanem csak bizonyos általános hangulatot ébreszsen az olvasóban, még pedig kizárólag az ornamentika eszközeivel. Harmadszor az őrlap ornamentikája legyen mindig arányos a könyvek alakjával. Fölötte nagy mintázatok kisebb alakú könyveken sokat veszítenek szépségükből; hiányzik belőlük az ilyen korlátolt sík területeknél kívánatos egységes hatás.

26. ábra. Mozaikkal díszített bőrtükör.

Gyakran alkalmazzák, főleg verses kötetek vagy imakönyvek bekötésénél, az u. n. brokát és moaré papirosokat is, melyeknek legfőbb hibája, szerintünk, abban áll, hogy mintegy leplezni akarják anyaguk minémüségét: másnak hazudják magukat, mint a mik valóban, selyemutánzatok – papirosból. Már pedig minden igaz esztétikai hatás első és nélkülözhetetlen feltétele a teljes őszinteség, a felhasznált anyag becsületes bevallása...

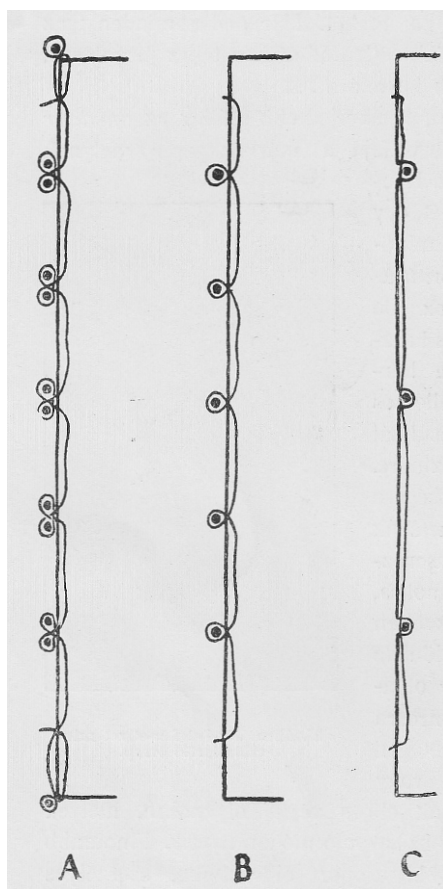
Az őrlappapirosnak egyik legelterjedtebb s főleg az *amateur* félbőr-kötéseknél alkalmazott válfaja a márványpapír melynek számtalan változatát ismerjük. Rendesen mindegyik változattól két, egy többé és egy kevésbé fényes minőség készül, amaz a táblák borításához, emez a belső őrlapokhoz. De legujabban külső borítékhoz is használnak matt papirost, a mi a bőr-részek diszkrét fényével kellemes ellentétet alkot. Megválasztásuknál egyrészt a használt bőr színére, másrészt a könyvmetszés minőségére kell figyelemmel lennünk. Gyártásuk módja szerint három csoportba sorozhatjuk őket, u. m. először olyanokra, melyeken a márványozás közvetlen a papirosra fecskendezett különféle színek eredménye; másodsor olyanokra, melyek erezését a papirosra mázolt s még nedves festékrétegen átszalajtott vizes szivacsccsal vagy átluggatott fahengerrel állítják elő s végül olyanokra, melyek márványát a könyvmetszésekéhez hasonló módon nyerik. Finomabb kötésekhez csakis e két utóbbi csoport sikerültebb, szeszélyes rajzú s színvegyülékű fajait használják fel. Alkalmaznak továbbá selyemszöveteket, japáni fametszeteket is; sőt díszes bőrkötéseknél néha az őrlapnak a könyvtáblára ragasztott ágát kereteit bőr, selyem vagy pergamen tükörrel helyettesítik (l. 25-27. ábrákat). Ezekről bővebben a könyvtábláról szóló szakaszban emlékezünk meg.

27. ábra. Japáni fametszet mint táblaborító őrlap.

Ha már most a munkás a fenn leírt módon ellátta a könyvet őrlapokkal, hozzáfoghat a fűzéshez. Az e célra szolgáló készülék a fűzőállvány, mely négyszögletes fenékdeshzából áll, két oldalt kiemelkedő orsókkal, melyekre csigák segítségével mozgatható gerenda van erősítve. Ezen az általfának nevezett gerendán lévő hasadék a csavaros fűzőkampók befogadására szolgál, melyekre a fenékdeshka kivágásába illő lécz és fapeczkek közé csiptetett fűzőzsinegeket akasztják. E fűzőzsinegeket a könyv alakjának megfelelő számban s közökben erősítik az állványra. Maga a fűzés kétféleképpen történhet: kiálló bordákra (l. 28. ábra A és B), vagy a hátba fűrészelt rovátkokba ágyazva (l. 28. ábra C.) Ma napság túlnyomóan ez utóbbi módot alkalmazzák, mert noha a munka, a fűzőzsineg megvékonyodása folytán, veszít tartósságából,

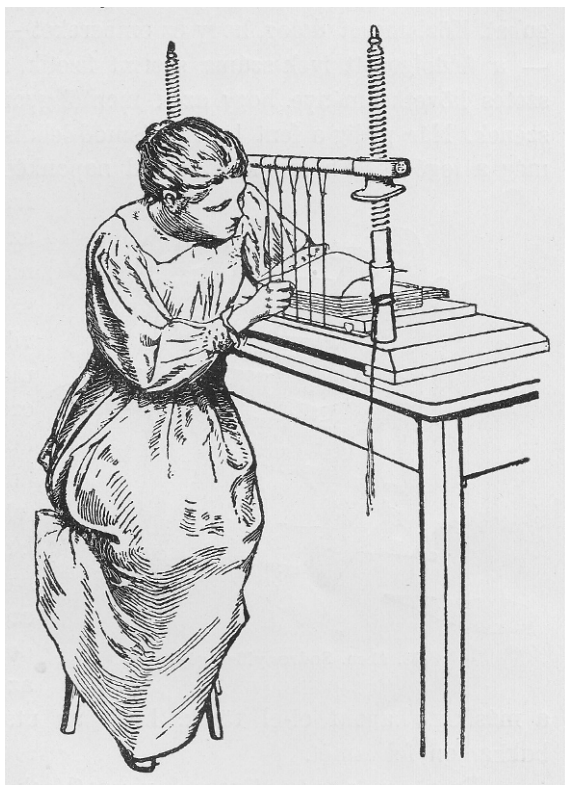
azzal, hogy egyszerre több, egyforma nagyságú kötetet is megfűzhetnek, sok időt és munkát takarítanak meg.

28. ábra. A fűzés vázlati áttekintése.

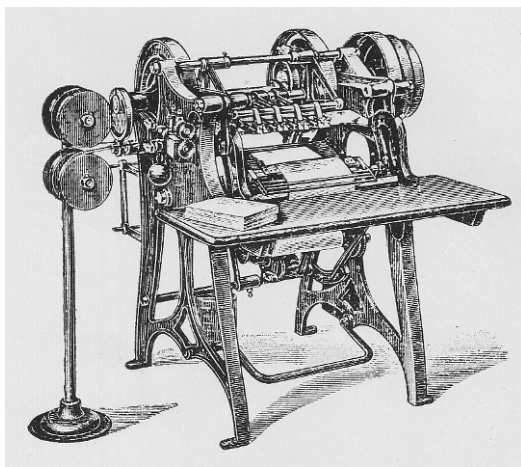
Lássuk tehát először, mint készül ez a beágyazott fűzés. Mindenekelőtt a szükséges rovátkokat fűrészelik be (l. tábl. f.) a kisebb kézi sajtóba préselt könyv félcentiméternyire kiálló hátába, még pedig előbb a nyomtatott hasáb alsó és felső végénél czeruzával kijelölt hurokkötők s ezeken belül egymástól egyenlő távolságban a kellő mennyiségű valódi kötők számára. A kelleténél nagyobb bevágás hiba: mert ilyenkor a hát enyvezésénél igen sok enyv szívárog belé, a mi a czérnát törekenynyé teszi. A kötők száma a könyv nagyságával változik. Kisebb (16°, 32°) alakú könyveknél elégséges három kötő is, de már a nyolczadrétűeknél, főleg a közkönyvtárak sokat használt példányainál, okvetlenül négyre van szükség, míg a foliánsoknál gyakran hét-nyolcz is elkél.

A befűrésztelt könyvet, czimplapjával lefelé fordítva balkézzről helyezi el a munkás s ívet ív után a fűző állványba rak, a hol a jól megviaszkolt, fehérítetlen fűzőczérnával egybe fűzi őket (l. 29. ábra.) A fűzés az utolsó ívvel kezdődik, jobbról balfelé haladó irányban. A fonalat a jobbkezen lévő hosszú fűzőtü segélyével a jobboldali hurokkötőnek szánt nyíláson át vezeti az ív belsejébe, a honnan a balkézbe került tű az első valódi kötőnél ismét kikerül s a zsineget átkarolva újra visszatér az ív belsejébe, hogy azután a második kötőnél ismét kibukkanjon; ez az eljárás mindannyiszor ismétlődik, míg a fonál a baloldali hurokkötőnél végleg elhagyja az első ívet, hogy a fölébe fektetett második ívet ép így oda fűzze a kötőkhöz, csak hogy megfordított, tehát balról jobbfelé haladó, irányban. A második ív végén kikerülő fonalat az első ívből kiálló czérnavéggel egybehurkolják, innen e kötő neve. Ha a fűzés folyamán a czérna kifogy a tűből, újat kötnek hozzá, de mindig úgy, hogy a csomó valamelyik hurokkötőre essék. Az öltögetés befejeztével a czérnát az utolsó előtti ívhez kettős burkolással odaerősítik, nehogy fölbomolván, az ívek széthulljanak.

29. ábra. A fűzés

A fűzésnek ez a módja feltétlen tartós és megbízható, csak az a kár, hogy a vele megbízott munkások – rendesen gazdájuk tudta és beleegyezésével – nem végzik elég lelkiismeretesen dolgukat. Közismert dolog, hogy ez embereket – csaknem mindenütt – a feldolgozott ívek száma szerint fizetik, a minek az a természetes következménye, hogy azok mentől gyorsabb munkára törekszenek. Már pedig a fent leírt fűzésmód lelkiismeretes betartásával, még a legügyesebb munkás se tud naponként több mint 3-400 ívet feldolgozni, holott az u. n. váltogató fűzésmód alkalmazásával e szám négyszereséig is viheti. A váltogató fűzésmód abban áll, hogy *egy* czérnahosszal *két* ívet fűzünk egybe, fölváltva hol az egyik, hol a másik ívbe vezetvén a fonalat. Ismertető jele, hogy az ívek belsejében látható czérna nem terjed minden megszakítás nélkül az egyik hurokkötőtől az utána következő ívben a másikig, hanem el-el tűnik, hogy bukkanjon fel ismét.

30. ábra. Sodronyfűző gép.

Ezen s más, még súlyosabb visszaélések elkerülésére sok nagy könyvkötő műhelyben ma már ez emberi kezet gépek helyettesítik, melyek óránként 500 ívet dolgoznak fel. E különböző rendszerű fűzőgépek mechanikája igen bonyolult szerkezettel bír, miért is leírásával – mely munkánk keretét amúgy is messze túlhaladná – nem fárasztjuk az olvasót. Csak azt jegyezzük meg, hogy e gépekbe annyi tű erősíthető, a mennyi a bordák száma s hogy e tűk egymástól függetlenül s ritka pontossággal működnek, a minek az az előnye, hogy ha egy helyt el is szakad a könyvben a czérna, azért még nem fejlődik föl az egész kötet, mint a kézi fűzésű munkáknál.

Van azonban a gépfűzésnek egy más módja is, melynél nem czérna, de nickelezett drót a fűző anyag. Gyárilag, *en masse* készülő kötéseknel, különösen Németországban, Ausztriában s hazánkban szinte kizárólag ezt alkalmazzák, míg a finomabb ízlésű, könyveire kényesebb francia és angol közönség s szaktekintélyek részéről oly heves ellenzésre talált, hogy ott csak a legkritikább esetekben, s inkább csak egész vékony plaquetteknél találkozunk vele. Ez a heves ellenzés könnyen érthető, mert a drótfűzés némi idő- s költségmegtakarítástól eltekintve, csakis hátránnyal jár.

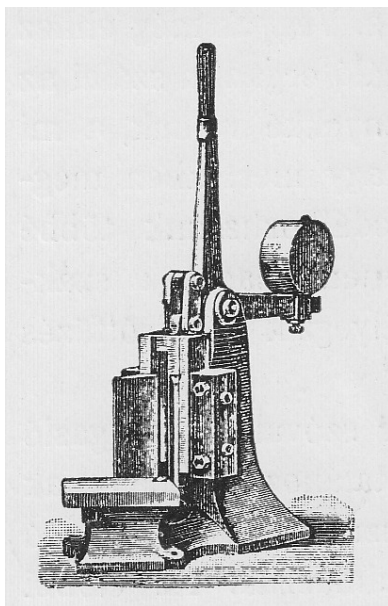
Így a dróttal fűzött könyvek metszési felületein gyakran apró bemélyedések, egyenetlenségek észlelhetők; továbbá a drót meg is rozsdásodhatik, vagy a mi még gyakoribb, a nagyon erős préselés következtében megsértheti a papirost stb. Vegyük még ehhez azt a körülményt, hogy az összekötésre szolgáló organtin szálai az erős enyvezés következtében rendkívül törékenyekké válnak, a mi a gyakrabban használt könyvek szétmállását nagy mértékben meggyorsítja. Mind-ezt figyelembe véve, nem csodálkozhatunk többé azon, hogy nemcsak a finnyás *amateur*ök, hanem maguk a szakképzett könyvtárnokok is barbárságnak bélyegzik a drótfűzés használatát.

Végül meg kell emlékeznünk egy pár szóval a kimagasló kötőkre való fűzésről is, mely régebben általános használatnak örvendett, míg napjainkban csak a sokat használt nagyobb alakú köteteknél (rendesen üzleti könyveknél) alkalmazzák. Az előbbi eljárástól ez csak annyiban különbözik, hogy a könyv hátába nem fűrészelnek be rovátkokat, hanem a fűzőládában kifeszített vászon, bőr vagy pergamen szalagokra varrják – a már leirt módon – az épen hagyott íveket. Minthogy ebben az esetben a fűzők látható bordát képeznek a könyv hátán, roppant óvatosságra van itt szükség.

– A teljesség okáért megemlíti *Hancock* találmányát is, mely a mult század hetvenes éveiben különösen Angliában és Amerikában igen elterjedt, bár azóta ismét egészen letűnt a felszínről. Ez abból áll, hogy a könyvet mind a négy oldalról megmetszik s kerekre vert hátát ráspolylyal fölborzolva, több ízben bekenik vékony kaucsuk oldattal, mely megszáradva erős kötő anyagnak bizonyult, a nélkül, hogy a könyv könnyű járásából bármit is levonna.

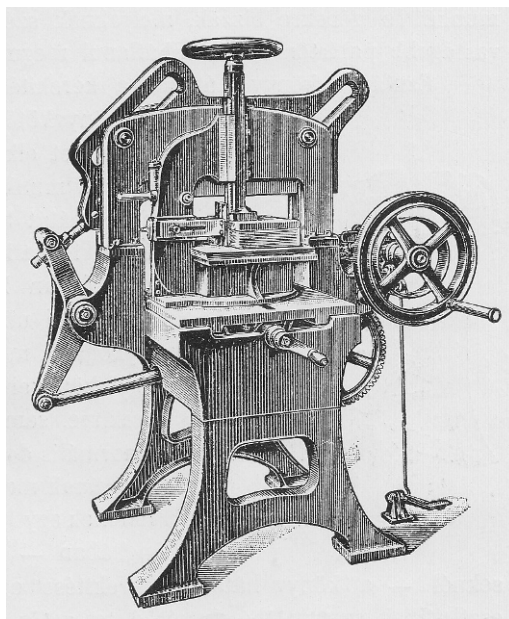
Fűzés után a könyvet kiveszik a fűző állványból s a két oldalt 2-3 centiméternyire kiálló zsineget egy erre a célra készült pléhdarabbal kirojtozzák, a minek az a rendeltetése, hogy a könyv fedelére csirizeltetvén, a földél s a könyvtest közti kapcsolatot fokozza s hogy a ráragasztott őrlap sima felületén dudorodások ne képződhessenek. Szinte magától értetődik, hogy a kirojtozás csakis a lenzsinegeknél válik szükségessé; a drótfűzésnél használt laza szövETFÉLÉK, vagy a kimagasló kötőkül alkalmazott szalagok u. i. minden különösebb előkészület nélkül, egyszerűen a táblákhoz ragasztatnak.

Ezután a könyv hátának az enyvezése kerül sorra, a minek az a célja, hogy az ívek eltolódását megakadályozza. E végből a könyvet még egyszer jól összeigazgatják s miután meggyőződtek róla, hogy az ívek hátsó és felső széle pontos derékszöget képez, az enyvező deszkára fektetik s egy keskeny fahasábbal erősen leszorítva, a könyv kiálló hátát a híg, de forró enyvbe mártott ecsettel bekenik. Miután az enyvot, hogy a könyv hátát jól áthassa, még egy széles kalapács fokával be is dörgölték, a fölösleget egy száraz ecsettel leszedik s a könyvet néhány órára bepréselik.

31. ábra. Sarokgömbölyítő-gép.

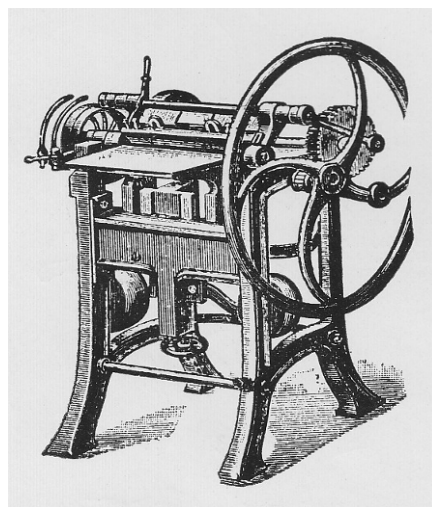
Ha az enyvréteg már megszikkadt, a könyv széleinek metszéséhez fognak. Esztetikai szempontból ez egyike a legfontosabb teendőnek. Általános szabály, hogy a szélekből lehetőleg keveset messenek le, mert a három oldalról széles margóval határolt betűsorok nagyban emelik a könyv harmóniáját. Egy szakember szépen fejtegeti valahol, hogy a nyomtatás hasábjainak ez a megszorítása, nem aljas és önző üzleti érdeknek a kifolyása, mely a könyvek terjedelmét és árát ily módon akarja növelni, hanem csakis esztetikai szempontoké; mert hiszen gyakran találkozunk ily könyvekben tömött, vagy kevéssé ritkított szedéssel, a min, ha a széles lapszél nem volna benső szükséglet eredménye, könnyen lehetne segíteni. Egyes bibliofilek az u. n. arányos lapszélekért rajonganak. Ezeket úgy nyerik, hogy a nyomtatott hasáb átlóit mindaddig meghosszabbítják, míg a lap belső (tehát fűzésmenti) szélét át nem metszik s az így nyert pontokon túl eső részt könyörtelenül levágják. Oldalt ép akkora margót hagynak, mint a mekkora a lap belső, tehát meg nem metszett oldalán van. Ez a »harmonikus« metszet azonban korántsem fog olyan harmonikus hatást előidézni, a minőt – neve után indulva – várni lehetne. Nagy hiba u. i. hogy a belső hosszoldalon a margó teljesen egyenlő a külsővel, mert így a két belső margó találkozása folytán keletkező széles köz kellő ellensúlyozásra nem talál. Nem helyeselhető továbbá ez eljárás már azért sem, mert az így körülvágott könyveket, ha azok újból való bekötése szükségessé válnék, ismételten megmetszeni már nem is lehet, ha csak teljesen értéktelen tömböt nem akarunk faragni belőle. A leghelyesebb az az eljárás, midőn a könyv szélét csak felül metszik meg egy keveset, elől és alul pedig ollóval egyenletesre nyírják. A könyv ily módon egészen meg tartja eredeti, sokszor jellegzetes formáját, melyet a metszéssel, bármily óvatosan történjék is az, mindig lerontanak. Ellenben a körülmetszés elkerülhetetlen mindannyiszor, a midőn japáni, khinai v. hollandi papírra nyomtatott könyvekről van szó, melyeknél – a felhasznált papiros alakbeli különbözősége folytán – a margók szélessége sokszor 3-4 centiméternyire is differál egymástól. Az ilyen álmargókat, hacsak a könyv szokott formáját tönkre tenni nem akarják, könyörtelenül lemetélik s legföljebb a kötet elején avagy végén hagynak épen 1-2 ívet, hogy a papiros autentikus méretéről tanúságot tehessenek (ezeket nevezi *témoins*-nek a franczia).

32. ábra. Háromoldalú vágógép.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy szótárakat s egyéb sokat használt kézikönyveket okvetlenül mind a három oldalról meg kell metszetrünk, mert ez a lapozást nagyon megkönnyíti. Sőt ilyen esetben czélszerű, ha a sarkokat gömbölyűre vágják, mert ez a gyűrődések keletkezését igen megnehezíti. A lemetszendő részt a könyvön körzővel szúrják ki s aztán a könyvet jól besajtolva, előbb előreszén, majd fejtől és lábtól is egyenletesen legyalulják. A gyalulás annál fáradságosabb és nehezebb, minél nagyobb és vastagabb a könyv. Azért nagyobb műhelyekben ma már ezt a munkát is gépekre bizzák, melyeknek széles aczélpengéje a legvastagabb papírtömböt is hibátlanul megmetszi.

Ezután a könyv hátának a kerekítése következik, a mihez sok könyvkötőműhelyben mindjárt az előmetszet elkészítése után hozzá fognak. A munkás e célból a könyv enyves hátát kissé megnedvesíti, s bal kezébe fogva kerekre nyomja; azután a jobbájában levő kalapácsal vagy fasulyokkal mindkét oldalról kerekre sulykolja. A megrendelő ügyeljen arra, hogy könyvei sem túl ne legyenek kerekítve, sem pedig el ne lapuljanak. A normális domborulás a könyv vastagságának megfelelő átmérőjű kör területének egy harmad részével egyenlő. Angliában – különösen vászonkötéseknél – a könyv hátának kerekítése egészen elmarad, a mi esztétikai szempontból kevésbé tetszetős ugyan, de sokkal czélszerűbb.

33. ábra. Könyvgerinczgömbölyítő gép.

A kerekítést követi a partozás. Ez abban áll, hogy a könyvtestet két deszka közé szorítják, de úgy, hogy a hátából egy kevés kiáll. Ennek az az eredménye, hogy a préselés folytán a kiálló hátrész fölünkfordul s a könyv két hosszoldalán partot képez, a melybe majd a könyvtáblát fogják beilleszteni. Minél laposabb ez a part, annál jobban mozog benne a tábla, míg, ha nagyon ki van mélyítve, otrombának látszik és a kötés tartósságából is sokat leront. A kellő partozás után a könyv hátát csirizzel bekenik s az így föláztatott enyvet a kalapács hegyével, vagy a horoló vassal (l. tábl. g. h.) óvatosan lekotorják s végül papírnyeseléssel simára döröglik.

E munkálatokkal minden a könyvtestre vonatkozó teendővel végeztünk s egy újabb, de nem kevésbé fontos fejezethez értünk: a lapok metszésének ékítéséhez.

III. A könyvmetszés diszítése.

A körülmetszett könyvet, bár ez eleinte elég tetszetős, rendesen nem hagyják azon fehéren. A por és piszok u. i., melynek romboló hatása alól még az üveg alá rejtett könyvek sem vonhatók ki teljesen, szükségessé tette, hogy a könyv metszését színekkel, márványozással vagy arany-, ezüst füsttel borítsák.

Hogy micsoda undorító látvány a színezetlen metszésre lerakódó por és piszkos újjak nyomai, azt mindenki tapasztalhatta, a ki valaha iskolakönyveket forgatott, vagy kölcsönkönyvtárak bűzhödt köteteiből merítette lelki szükségleteit. Vegyük még ehhez, hogy a pusztá metszet gyorsan lekopik, bolyhossá lesz, sőt szét is morzsolódik, s be fogjuk látni, hogy úgy a jó ízlés, mint a tartósság nevében szükséges az egész metszésnek, vagy legalább felső részének a színezése.

Előállításukat tekintve legegyszerűbbek ez egyszínű metszések, melyeket az egész vászonba kötött könyveknél használnak leginkább. A finomra őrölt piros, kék, sárga vagy zöld festéket esővízzel keverik s némi csirizzel meg viaszszal elegyítik. Az így elkészített festéket azután hosszú szűrű, lágy ecsettel az erősen besajtolat könyv metszési felületére kenik s megszárasztva viaszszal bevonják, hogy az agátból készült csiszolóval tükröfényesre csiszolhassák. Az e célra használt festékek közül a cinóber, brémai kék és kromsárga a legalkalmasabbak. Különösen a vörös metszés gyakori, melynek két válfajával találkozunk. Az egyik szép, sötét rózsapiros, de könnyen tapad és piszkít; a másik kissé világos színű, nem valami tetszetős, de föltötte tartós, miért is, ha már vörös metszést óhajtunk, legjobb ez utóbbit választani, föltéve, hogy könyvünk minden lapján újjaink rózsás lenyomatával találkozni nem akarunk.

A metszés második, főleg Franciaországban divatos faja a pöttözött, mely úgy készül, hogy a festéket egy közepkeménységű kefével dróthálón át a könyv metszési felületére permetezik. Valami nagyon czélszerűnek ez a metszésfajta sem nevezhető, mert nagyon gyorsan eltörlődik, lekopik. S aztán még csak nem is szép.

Sokkal czélszerűbb, de szebb is a márványozás, melylyel az ügyes munkás roppant változatos és színpompás hatásokat érhet el. A szükséges eszközök: a) egy kis horgany kád, melynek egyik végére, a festékmaradék lehúzását megkönnyítő 5-6 cm. hosszú bádoggal szalag van lejtősen oda erősítve; b) a kádba szorosan beilleszkedő lehúzó deszkácska, melylyel az alapot a festék fölrakása előtt szokás átsimítani, míg a festék maradék eltávolítására papírszeleteket használnak; a húzó peczek s különböző szerkezetű fésűk (l. tábl. h.), melyek a húzott, pávás, csokros, vagy fésűs metszések előállításához szükséges; végül d) sörtéből és rizsszalmából kötött ecsetek (l. tábl. i), amazok az alapfesték felrakásához, emezek az epeviznek s festékeknek kilocsantásához.

A márványozás legfontosabb része az alap készítése, melyet tragantból vagy karragénból állítanak elő, megfelelő mennyiségű esővízben főzve azt. A tragant tovább használható, de finom festékek fölvételére nem alkalmas.

Egy másik fontos alkotórésze a márványozásnak az epe, mely könnyű fajsúlyánál és savtartalmánál fogva a márványozási festékeknek nagy hajtóerőt és tartósságot kölcsönöz. Legjobb a marha epe, mely kellőképp megtisztítva s egy hatodréssz tömör borszeszszel keverve, sokáig eláll. Ebből négy-öt cseppet öntenek a különböző vegytiszta festékekhez, melyeket használat előtt mindig jól fel kell rázni.

A munkás, mielőtt a márvány elkészítéséhez hozzáfogna, egyenkint minden használandó festéket kipróbál s csak, ha már kellő kiterjeszkedési képességéről meggyőződött, fog a tulajdonképeni munkához. – Az eljárás a márványozás különböző fajtái szerint változik.

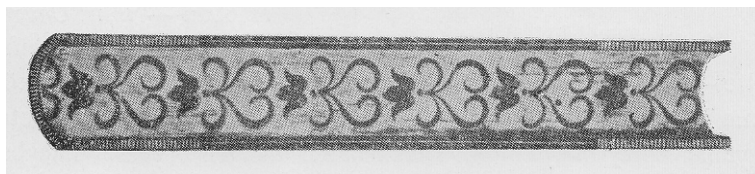
A szorosabb értelemben vett márványmetszésnél először a fekete, aztán sorjában a többi színes festékeket pettyegtetik apró csöppekben az alapra, majd – a festékek egyenletes szétosztása céljából – vízzel hígított epét fecskendeznek reá s végül felrakják az alapfestéket, mely az egész felületet finoman behálózza. Ha az alap fehéren marad, akkor az utolsó művelet fölösleges.

Az ú. n. hajérmetszés, mely egy, legfőljebb két színű szokott lenni, szintén ilyenformán készül, csak hogy a finom, hajszálerek előállításához külön pettyegtető vizet használunk, mely öt rész vízzel kevert borszeszben feloldott velencei szappanból áll.

E márványszerű metszésektől némileg eltér az ú. n. húzott metszések előállítási módja, a mennyiben itt a felrakott festékek szétoszlását a munkás tűk és fésűk segélyével bizonyos meghatározott irányba tereli. Rendkívül változatos alakú és szindús mintákat nyernek így, melyek legfőbb fajai fésűs, pávás, csigás és csokros metszés néven ismeretesek. Értékesebb félbőr kötésekhez ezek a húzott metszések illenek a legjobban, különösen hogyha a táblákat borító papirossal kellő összhangban állanak.

Mikor a márványok egyike már ily módon elkészült, a munkás a márványozandó könyv metszési felületét timsós vízzel bekeni s két fahasáb közé szorítva, óvatosan de gyorsan az alapba mártja, még pedig előbb az elejét, azután a fejtől s végül a lábtól eső részét. A körül márványozott könyvet azután megszáraztják, felületét egy kis viaszkkal bevonják s fényesre csiszolják.

Utoljára hagytuk, bár szépség szempontjából az első hely illetné meg, az arany s ezüst metszés ismertetését, melynek előállítása még a márványozásnál is több munkát és óvatosságot igényel. A körülmetszett könyvet présbe helyezve, a munkás az aranyozandó metszésfelületet reszelőkkel simára csiszolja s a tojás fehérjéből, vízből, boluszföldből meg karminból készült aljvízzel egyenletesen bekeni. Ha az így nyert alap megszáradt, selyem papirossal fényesre dörzsöli s kis tojás fehérjével újra bekeni; majd az aranyozó párnán (l. tábl. z.) előre elkészített valódi vagy fattyú aranyfüstöt, fátol szövet segélyével a metszésre rakja. Miután a metszés némileg megszáradt, viaszkos papirost helyeznek reá s előbb a simítóagyarral (l. tábl. m. n.), majd egy darab finom selyem ronggyal fényesre csiszolják. Az ezüst metszés épen így készül, csak hogy arany füst helyett vékony aluminium lemezeket használnak.

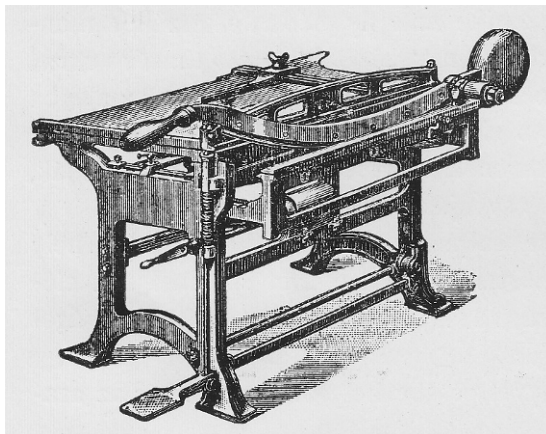

34. ábra. Díszített könyvmetszés.

Az arany metszés nagyban emeli a könyvek szépségét, miért is a díszes egész vászon, bőr, selyem, vagy bársony kötéseknel – mint elengedhetetlen kiegészítő részszel – gyakran találkozunk vele. Az is szokásos, hogy az ú. n. *amateur*-félbőrkötések felső metszési felületét megaranyozzák, míg alul s oldalt a csak nyírott szélek azon fehéren maradnak. Ez az eljárás abban leli magyarázatát, hogy az eféle félbőrkötetést a kényesebb bibliofilek csak ideiglenes védőburoknak tekintik, melyet idővel a végleges, egész bőrkötés fog felváltani.

Úgy a színes, mint a fémes metszéseket különféleképpen díszíthetik. Így pl. a már fényesre csiszolt egyszínű metszéseket finom rajzú aranydíszítéssel látják el; a sima arany metszéseket czizellálják, festik, sőt márványozzák stb. A könyvmetszésnek ez a czifrázása, mely régente igen gyakran előfordult, ma már végkép divatját multá. Valóban – mint *Charles Blanc* meggyőzőleg kifejtette – nincs is szebb és célszerűbb metszés az egyszerű tükörsima aranyozásnál. A czizellált vagy festett arany metszés felületén ugyanis apró mélyedések keletkeznek,

melyek egyrészt nagyban elősegítik a por és piszok berakodását, másrészt megnehezítik a lapozást. Végül az ilyen czifrázatok egészen megfosztják a könyvet eredeti jellegétől s valami dobozhoz, vagy tokhoz teszik hasonlóvá. Ugyancsak divatjukat múlták a párizsi, görög és spanyol metszések is, melyeknek az a lényege, hogy a nyitott könyv lapszélei más-más színűeknek látszanak, mint a becsukotté.

35. ábra. Kéregpapírvágó gép.

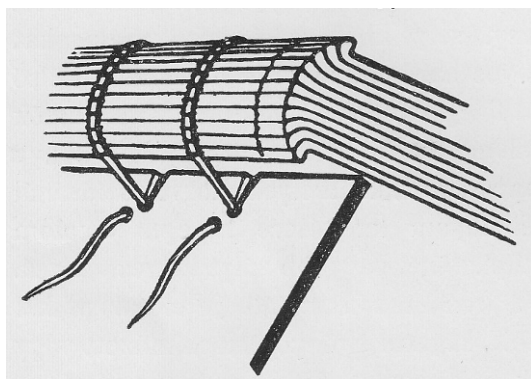
Miután a könyvmetszés ékítése a fent leírt módok valamelyikén elkészült, a munkás a könyv hátát alul s felül oromszegővel látja el, a mi egyrészt fokozza az ívek összetartozását s a hát gömbölyűségét, másrészt pedig tetszetős benyomást kelt a szemlélőben. Oromszegő nélkül a könyv rideg és befejezetlen. Ez oromszegőket régente maguk a könyvkötők készítették, de ma már gyárilag állítják elő s a legkülönbözőbb minőségben és színben készen kaphatók. Mint-hogy az általuk elérhető hatásnál igen sok függ helyes megválasztásuktól, nem csak arra kell ügyelnünk, hogy színben, hanem hogy minőségben is harmonizáljanak a külső borítékhoz használt anyagokkal. Finom bőrkötéshez pl. jobb fajta selyem szegő való, míg egyszerűbb vászon kötéseknel kevésbé értékes pamut vagy vászon szalaggal is beérhetjük. Csak arra kell ügyelni, hogy a szegő hossza a könyv vastagságával pontosan egybevágjon, hogy jó rá legyen erősítve s hogy hamar ki ne kopják, mert úgy a por könnyen beülepszik.

Finomabb kötések hátára még a szegők fölrakása előtt ráerősítik a jobbra keskeny, selyemből szőtt jelző szalagokat melyek színe rendesen bizonyos harmonikus ellentétben áll a külső borítékkal. Megválasztásuknál főleg arra kell ügyelni, hogy szintartók legyenek, mert különben kellemetlen foltokat okozhatnak a könyv lapjain. Ez is egyike azon apróságoknak, melyek megválasztásánál az egyéni ízlés és fényűzési hajlam kifejtésére bőséges alkalom nyílik, miért is a bibliofilek kelleténél nagyobb súlyt helyeznek reá. Vannak u. i. egyesek, kik a rendesen használt jelzőszalagokkal nem érik be, hanem szélesebb, sokszor gyönyörűen mintázott vagy hímzett pántlikákat tétetnek a könyvbe. Az ilyen szalagokat – szélességük miatt – nem a könyv gerinczére, hanem hátsó táblájára szokás erősíteni, nehogy a könyv záródása megcsappanjon.

IV. A könyv betáblázása és borítása.

Az így módon elkészült könyv testre most már ráerősítik a födeleket, melyeknek eredeti s legfőbb célja az, hogy a könyvet a külső romboló behatások ellen kellőképp megvédelmezzék, megóvják. A könyvfedél két, a könyv hátához erősített lemezből áll, mely régenté fából, manapság szinte kizárólag kéregpapirosból készül. A kéregpapir vastagsága a könyv alakjától és terjedelmétől függ; kis, vagy könnyű kötetekre nem szabad nehéz táblákat aggatni, nagy és súlyos foliánsokra pedig nem kellően vékonyabbat: mint mindenütt, úgy itt is a megfelelő arányok betartása a fődolog. A legjobb kéregpapir Angliában készül, régi hajókötelek rostjaiból; a legrosszabb a sárga színű, melyet papir, fa és szalmahulladékból állítanak elő. Minőségre e kettő között áll a szürke, rongyból készült kéregpapir, melyet a jobb könyvkötő műhelyekben rendszeresen alkalmaznak. Puha táblájú kötésekhez vékony, tisztán papirhulladékból gyártott fehér kéregpapirt használnak, mely tartós és hajlékony.

A kéregpapirt az erre szolgáló gépen a könyv alakjánál valamivel nagyobbra darabolják s a könyvre erősítik. Ráerősítés előtt a födeleket belülről (egész bőrkötéseknél kívülről is) papirossal beragasztják, bélelik. Ez a bélelés kettős célt szolgál: egyrészt fokozza a táblák tartósságát, másrészt felületüket kissé meggyömbítvén, lehetővé teszi, hogy szorosan a könyvtesthez simuljanak.

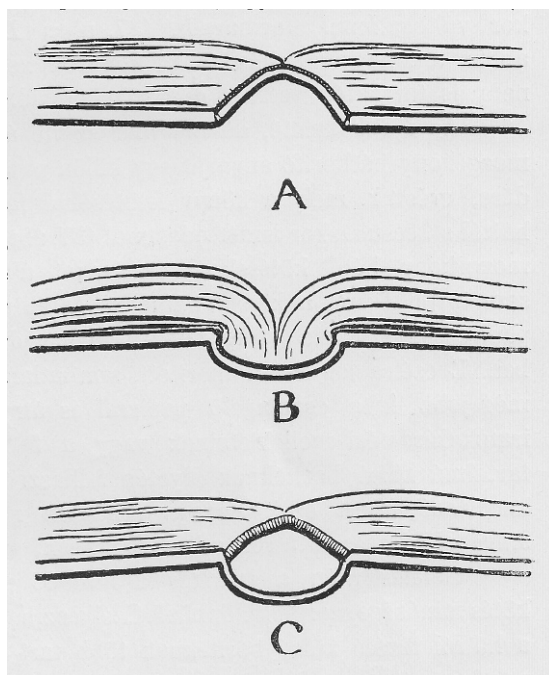
36. ábra. A kötések áthúzása a táblán.

Az így elkészített táblák ráerősítése háromféleképp történhetik. Az első és legjobb, bár legfárasztósebb eljárás a következő: a munkás a táblát pontosan a könyv partjába illeszti s belső szélén, vagy egy centiméternyi távolságban, minden kötő számára két vagy három⁴ lyukat szúr, melyeken keresztül húzva a fonalat (36. ábra), elszélesztett végét enyvvvel vagy csirizzel a tábla külső felére ragasztják. A táblázás e módjának – rendkívül tartósságán kívül – még az az előnye is megvan, hogy a födeleket egy kissé befelé hajlítván, azok jobban a könyvhöz simulnak s így tetszetősebb alakot adnak neki. – A táblázás más, egyszerűbb módja a partos illesztés, mely abban áll, hogy a partba illesztett táblák tetejére ragasztják a jól elszélesztett, 3-4 cm. hosszú kötéket, azután vékony papírsávval befödik s jól besajtolják. Kevésbé gondos könyvkötők rendszeren így módon táblázzák be a finomabb kötésekbe, bár ez – mint *Bethmann* kimutatta – többféle hátránnyal jár. Így a táblák felső részére ragasztott füzöksinegek – az erős feszültség folytán – gyorsan szétfoszlanak izületi helyükön; továbbá a nagyon is mély partozás következtében az első és utolsó ívek csak nehezen nyílnak. – A harmadik, legegyszerűsebb s ennél fogva csekélyebb értékű kötésekben rendszeresen használt

⁴ Ez utóbbi forma főleg Franciaországban dívik.

módozat abban áll, hogy az elszélesztett s jól megcsirizelt zsineget egyszerűen a táblák belső oldalához ragasztják s egyenesre simítják.⁵

Ha a könyv táblázása e módok bármelyikén már megtörtént, akkor azt két fahasáb közé szorítva, néhány órára jól lepréselik. Miután a csiriz már kellőképp megszáradt, egy vonalzó s éles kés (l. tábl. b) segítségével kellő alakúra formálják a födeleket. Ez a *formálás* abban áll, hogy a munkás a födelet három szabad oldalán gondosan körülmetseti, úgy, hogy csak egy kevésbé haladja meg a könyv széleit. A tábláknak így nyert pereme oldalt szélesebb mint alul és fölül, még pedig: $1\frac{1}{2} : 1$ arányában. Konkrét méretei szigorúan meg nem határozhatók, de általános szabály, hogy nagyobb alakú könyveknél nemcsak a használt karton vastagabb, hanem peremei is szélesebbek. Oly műhelyekben, a hol kéregpapírvágó gépek is vannak, ez a művelet rendesen elmarad, mert ott még a táblázás előtt pontos nagyságban vágják ki a födeleket. Finomabb kötéseknel azonban még ily műhelyekben is alkalmazzák a formálást, mert a kézi metszés felülete sokkal élesebb és simább, mint a gépi metszése.

37. ábra. Könyvhátak.

Formálás után a munkás a kötés hátának elkészítéséhez lát. A kötés háta kétféle lehet u. m. szilárd és mozgékony. Amaz ma már csak csekélyebb értékű, bár erősen használt kötéseknel (pl. iskolakönyveknél) található s úgy készül, hogy a könyv gerinczét borítandó külső takarót szilárdan a könyvtesthez csirízelik (37. ábra A). Az ilyen hátnak az a legfőbb hátránya, hogy a könyv gerinczén látható aranyozás gyorsan romlik. Ezt elkerülendő, kezdték a franczia könyvkötőmesterek kemény kéregpapírral annyira kibélelni a hátat borító bőrt, hogy az a könyv ki nyitásakor változatlanul megmaradt (37. ábra B). Ez eljárás főhibája abban áll, hogy a szilárd hátú könyvek nehezen nyílnak s nyitva nem is tarthatók valami ellensúly nélkül.

Az újabb keletű, de ma már szinte általánosan alkalmazott mozgékony hátborító anyagát egy külön papírsávra, az u. n. hátfödőre erősítik, mely a könyv felütésekor félkör alakban elválk a háttól s becsukáskor ismét odasímul (37. ábra C). Minthogy az ilyen mozgékony hátú kötéseknel az íveket a kötőkön kívül semmi sem tartja össze, a könyv hátát rendesen vékony, de

⁵ Röviden megemlíjtük még az üzleti könyvek bekötésénél alkalmazott negyedik módot is, mely abból áll, hogy a füzöket két vékonyabb kartonlap közé ragasztják. E mód előnyösen használható nagy és súlyos térképgyűjtemények bekötésekor is.

szívós írópapirossal szokták beragasztani, még pedig többszörös rétegekben. E célra legjobb a merített, simítatlan irodai papiros, melyet még jobb fajta csomagoló papírral is átragaszthatnak. A folyóiratok hirdetési mellékleteinek vagy a fényezett, gyakran krétatartalmú külső borítéknak ilyenén felhasználása azonban föltétlen kerülendő, mert ezek anyaga rendesen nagyon is törékeny és síma felületük miatt rosszul is ragadnak.

Bélelés után a munkás a hátfödő elkészítésébe fog. Ez a kötés minősége szerint különböző. Célja az, hogy a könyv forgatásakor a hátról leváló külső borítéknak több tartósságot kölcsönözzön s rugalmasságánál fogva a könyv rendes alakját jobban megőrizze. Minél könnyebb, kisebb s vékonyabb a könyv, annál gyöngébb kartonból készül a hátfedő, melynek szélessége a könyv gerinczével, hossza a födelekével egyezik. A kellő nagyságban kivágott hátfödőt a simítócsonttal domborítják s azután jól odacsirízelik a könyvet borítandó bőr, vászon vagy egyéb szövetféle hátrészéhez. Ha a bőrkötések gerinczén kiálló bordákat akarnak feltüntetni, akkor a hátfödőre előbb egymástól megfelelő távolságban kéregpapírból vagy vastagabb bőrhulladékból készült keskeny sávokat ragasztanak, melyek a szélek felé kissé ellapulnak. Az így nyert bordák rendes száma öt, a mi a könyv hátát hat mezőre osztja. A cím rendesen a második, a kötetjelzés pedig a negyedik mezőbe kerül. Egyesek csupán a címet bezáró első két bordát ragasztatják a hátfödőre, míg ismét mások az egész síma hátú bőrkötéseket kedvelik. Ez utóbbiaknak az egységes felület kedvező hatásán kívül még az előnyük is megvan, hogy sokkal lassabban kopnak mint a bordázottak, miért is közkönyvtárakban felette ajánlhatók.⁶

Félvászon- és papírkötéseknél a hátfödő készítése módosul egy kissé. Ily könyveknél a hátfödőt a gerincznél egy pár centiméterrel szélesebbre szabják s közepén a kellő mennyiséget a simítócsonttal kijelölván, a fölösleget lejtősen elvékonyítják. Az így nyert vékonyabb szárnyakkal azután a hátfödőt a táblák belső felületére erősítik s csak ezután egyesítik a könyvvel.

A hátfödő elkészítésével a kötés szerkezeti része teljesen befejeződött; most már a külső borítás és díszítés munkája következik. Előzőleg azonban még a külső borítékhoz használt anyagok minőségéről, tulajdonságairól s színéről kell egy pár szót ejtenünk.

A borításra használt anyagok első és legkiválóbb csoportját a különböző bőrok teszik. Általánosságban elmondhatjuk, hogy az állatok legnagyobb részének bőrét felhasználták már a könyvek bekötéséhez. *Uzanne* mint tipikus példát, *Lucyen de Rosny*-t említi, a kinek könyvtárában egész kis állatsereglet halmozódott fel ilyformán. De akadt a bibliománok változatos seregében nem egy olyan is, a ki az öt világrész állataival be nem érve, embertársai bőrét nyúzta le, hogy beteges szenvedélyét kielégíthesse. Pedig *Rouveyre* szerint az emberbőr semmi különös jelleggel sem bír; hasonlít a maroquinhez, csak hogy sokkal finomabb az ikrázata, kellemesebb a fogása s rendkívüli nagy a tartóssága. *Rouveyre* állításának valódiságát nem vesszük tüzetes vizsgálat alá:⁷ hiszen nekünk, közönséges halandóknak úgy sem igen lesz alkalmunk szert tenni erre a becses anyagra.

Tehát áttérünk annak a bőrfajnak az ismertetésére, mely rendes körülmények közt a bibliofilek legdrágább s legféltettebb kincseit takarja: a *szattyánra* (maroquin). A szattyánt – mely főleg lágyságával, erős szemcsézetével tűnik ki – rendesen kecske- vagy számborból cserzik szőmörcczével és gubacscsal. Legbecsesebb az, mely Keleten készül, bár ujabban nyugat-európai gyárakban is igen jó minőségűeket állítanak elő. Könyvkötésre kétféle állapotban

⁶ Tényleg a budapesti egyetemi s orsz. Széchenyi könyvtárakban pl. szinte kizárólag ilyen síma bőrhátú kötésekkel találkozunk: csak az a kár, hogy ez intézetek könyvkötői a hiányzó bordákért otromba arany sávokkal akarnak kárpótolni, a mi az említettem esztetikai hatást végkép lerontja.

⁷ Mindazáltal utalunk *Marcellin Pellet* nyilatkozatára, mely szerint az emberbőr nem ad szép könyv kötést. Legfőbb hibája zsirtartalmában rejlik, melytől szinte sohasem lehet végkép megfosztani.

használják: azon szemcsésen és simitva (*écrasé*). Ez utóbbit *par excellence* diszkötésekhez használják. Nemcsak szépségre, de tartósságra is ez a bőr áll a legelső fokon, miért is a British Muzeum vezetősége a könyvek legnagyobb részét ebbe az anyagba kötteti.

Ily fényűzésre azonban csak kevés magánosnak s még kevesebb közkönyvtárnak telik. Egész jól beérhetjük a *chagrin*bőrrel is, melyet ugyancsak kecskebőrből, de néha ló- sőt tevébőrből is készítenek. Gyártásmódja az előbbitől több pontban eltér és szemcsézete is különbözik némileg a szattyánétól, de tartósságra szinte egy fokon áll vele. Drágának ugyan ez a bőr is elég drága, de használata mégis elkerülhetetlen mindannyiszor, a mikor valamely sokat használt könyv bekötéséről van szó.

A maroquin- és chagrinbőr viszonylag magas ára természetesen sokféle utánzásra, hamisításra adott alkalmat, a minek ellenőrzése, felismerése roppant nehéz, sőt néha lehetetlen. Az említett anyag helyett u. i. sokszor az olcsóbb, de kevésbé tartós juhbőrt alkalmazzák, melyet páczolással, hengereléssel, sőt újabban galvanoplasztikus úton úgy elváltoztatnak, hogy a csalásra rendszerint csak használat közben jön rá az ember.

Harmadsorban említjük a *bagaria*- vagy orosz bőrt, melynek kikészítése ismét különbözik az előbbiektől. Jellegzetes szagát a cserzéséhez használt nyirfakéregtől kapja. Ez az erős illat – némelyek állítása szerint – gátat vet a penész és rovarok romboló hatásának, a mi tartósságát s így használhatóságát is igen fokozza. Mégis akadtak olyanok, a kik kárhoztatták e bőrfaj használatát, – de tiltakozásuknak csak annyi az alapja, mint *Labruyère* ismeretes mondásának, melylyel a szattyán ellen kelt ki. A *British Muzeum* tisztikara nem is osztja e téves nézetet, hanem szótárait, lexikonait s egyéb sokat használt kézikönyveit rendesen bagariába kötteti. Vajha példája minél több utánzóra akadna!

Régi, főleg XV-XVII. századi német kötésekben méltán csodálhatjuk még a *disznóbőr* tartósságát is, melyet egykor szinte általánosan használtak. Manapság magas ára s rosszabb kikészítése miatt mindinkább háttérbe szorul. Nagy hátránya, hogy hamar kiszárad és törékenynyé válik.

Ugyanez a fogatkozása van a *borjúbőr*nek is, csak hogy még fokozottabb mértékben. Ehhez járul még rendkívüli kényessége, gyors kopása, a min lakkozással lehet ugyan segíteni, de ez meg gyors repedezését vonja maga után. Semmi sem ajánlja tehát e bőrnek a használatát s szinte érthetetlen, hogy miért dédelgetik annyira a legtöbb közkönyvtárban. – A XVIII. században divatozott, de régi könyvek újrakötésénél – mint stílszerűt – ma is szívesen alkalmazzák a márványozott vagy erezett borjúbőrt, melyet *Marius Michel* a szakértő elkeseredésével »ördögi találmánynak« bélyegez. A márványt vagy erezetet u. i. különböző erősségű savakkal maratják a bőrbe, a mi többé-kevésbé szétroncsolja a sejteket s a bőr pusztulását, szétmállását roppant meggyorsítja.

Egy másik, főként iskolai és kölesönkönyvtárakban használt anyag a *juhbőr* (basane), mely jól kikészítve elég tetszetős és tartós, bár sok fogatkozása is van. Így pl. laza szövésénél fogva rendkívül érzékeny a hőváltozások iránt, hamar törik és gyorsan penészedik. Tartósabb akkor, ha mesterséges ikrázattal látják el s ily állapotban tényleg alkalmazzák – de csak apró, keveset használt füzetek bekötésére – a mindenben mintaszerű *British Museum*ban.

A teljesség okáért felemlíthetjük még, bár napjainkban alig használatos, a *pergament* is, mely megváltozott előállítási módja következtében sokat veszített régi jó híréből. Legfőbb fogatkozása hygrometriai érzékenységeiben rejlik. A meleg hatása alatt gyorsan kiszárad és megvetemedik; nedves helyen pedig elernyed és megpuhul. De ha egész vagy félkötésekhez e fogatkozások következtében nem is ajánlatos, roppant szívóssága miatt a sokat forgatott szótárfélék sarkainak beborítására igen jól felhasználható.

Befejezésül talán nem lesz felesleges *Maire*-nek egy, az összes bőrfajokra vonatkozó, általános megjegyzését ismertetni. Szerinte könyveink bekötésénél még arra is kell ügyelnünk, hogy a felhasznált bőr teljesen ép, zárt sejttű legyen. Mostanában ugyanis közkeletű szokás, hogy a gyárakban egy-egy állatbőrt gépek segítségével két-három rétegre is szétbontanak. Ez eljárásnak az a természetes következménye, hogy míg a legfelsőbb rétegen a sejteket elzáró szemcsés felhám valódi és egészen ép, addig a másik kettőn az ikrázatot – ép úgy mint a már említett maroquin- és chagrin-utánzatoknál – mesterséges úton idézik elő, a mi szemünket könnyen megtéveszti ugyan, de a nyílt sejteket el nem zárja s így a gyors hámlódást, kopást sem akasztja meg. Az ily másod- vagy harmadlagos bőrbe kötött könyvek gyorsan szétmállanak, a mi újbóli bekötetésüket teszi szükségessé.

Ebből az is kiviláglik, hogy a bőr külsejéről annak minőségét fel nem ismerhetjük. Biztosabb kritériumul szolgál a bőr széttépése. A jó bőr csak nehezen szakad és a hasított széleken hosszú, selymes szálak képződnek; az olyan bőr, mely könnyen téphető s szélein rövid, felkunkorodó szálakat találunk, tartós bekötésekre alkalmatlan. De föltétlen megbízhatónak ez a tulajdonság sem tekinthető, mert, mint a londoni *Society of Arts* által e célból kiküldött szakbizottság tanúságos jelentése⁸ mondja, a legerősebb bőr nem mindig a legtartósabb s nem mindig áll legjobban ellen a könyveket fenyegető romlásnak. Fontos még a bőrök festéséhez használt anyag minősége is; a legtöbb festőeljárás több kevesebb kénsavtartalmú vegyülettel történik, a mi a romlás csiráit már magában hordja. Ez pedig csak vegyi úton deríthető ki, a mi az ellenőrzést nagyon megnehezíti.

A könyvkötés borítására használt anyagok második, nagy csoportját a különböző szövETFÉLÉK teszik. Ide soroljuk a *bársonyt*, a *selymet* és a különféle *vásznakat*. A két előbbi, nemesebb anyagot ma már csak elvétve használják egy-egy imakönyv vagy verskötet borítására. Sokkal gyakoribb a vásznak változatos csoportjának a szereplése, mely vékonyabb, kisebb alakú, ritkábban használt könyveknél még a közkönyvtárakban is igen helyén való, magánosoknál pedig, épen e változatosság következtében, szerfölött alkalmas arra, hogy aránylag csekély árért, hangulatos és ízléses kötésekre tegyenek szert. Csak az a kár, hogy az előállításukhoz használt anyagok s kikészítésük módja miatt legtöbbször sokat vesztenek tartósságukból. E vásznak u. i. rendszeren pamutból, kenderből, lenből, juttából készülnek, s csak ritkán gyapjú- vagy selyemszálakból, pedig ez utóbbiak sokkal tartósabbak. S e selejtes anyagok nem javulnak az által, hogy gépek segítségével ránczokat, chagrinszerű ikrázatot vagy geometriai vonalakat préselnek beléjük, a mi külsőleg közelebb hozza ugyan a vásznat a bőrhöz, de nagyon merevvé, törekenynyé teszi s igazán csak arra szolgál, hogy a szövésben rejlő hibákat eltakarja. A legjobbak a laza szövésű angol vásznak, melyek számos színárnyalatban kaphatók. A közkönyvtárakban, mint látszólag legcélszerűbbet, leginkább fekete, szemcsés felületű vásznat alkalmaznak, pedig ez tart a legkevesebb ideig. A fekete festék u. i. rendszeren oly rossz minőségű, hogy szétroncsolja a szövet szálait, a minek gyors foszlás a természetes következménye. Viszont a világos angol vásznak – egy-két lilás, szürkés vagy sárgás színárnyalat kivételével – nagyon gyorsan piszkolódnak s ezért oly helyeken, a hol a könyv sok kézben megfordul, jórészt használhatatlanok. Azért mint *Eggert Gusztáv* mondja,⁹ az ilyen célokra legalkalmasabb a *dermatoid* nevű vászon, mely nem zsírozódik, nem kopik, érzéketlen a hőváltozások vagy a nedvesség iránt s lemosható a nélkül, hogy színezése bármi kárt is szenvedne ez által.

⁸ Lásd Cockerell: Der Bucheinband u. die Pflege d. Buches cz. mű XIX. fejt.

⁹ Blätter für Volksbibliotheken u. Lesehallen. II. évf. 73 l.

38. ábra. Bársony kötés.

A külső boríték harmadik, s talán legváltozatosabb csoportját a különböző papírok teszik, melyeket néha az egész kötés, de leginkább csak a táblák borítására használnak. A papírkötés ma már – csekély tartóssága miatt – szinte végkép divatját multá, noha egész vékony, alig egy íves füzetek megőrzésére még a nyilvános könyvtárakban is használható. Ily célokra legjobbak az Angliában gyártott bőr-, pergamen- vagy csontutánezatú papírok, melyek sok művészi becs-csel nem bírnak ugyan, de roppant tartósak. Azok, kik a tartósságot a széppel óhajtják egyesí-teni, jól felhasználhatják a *kozo* háncsából készült japáni papírokat, melyek dúsan aranyozott, ragyogó színpompájú bőrhöz hasonlítanak. E papírok között igazi csodadolgokra akadunk, melyeknek szeszélyes rajzain – mint *Uzanne* írja – a színek és tonusok valódi orgiákat ülnek.

Gyakoribb a papírnak másik alkalmazása, mikor csupán a bőr- vagy vászonhátal és sarkokkal bíró födeleket borítják vele. Ilyenkor főleg az u. n. márványpapírokat alkalmazzák, melyekről bővebben az őrlapoknál irtunk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy megválasztásuknál a hát- és sarokborításhoz használt anyag színére és minőségére kell ügyelnünk. A banálisabb, kavicsos, fésűs vagy csokros márványozású papírokat például hiba volna finom szattyánbőrrel egyesí-teni; ezek a papírok csak vászonhoz, vagy közönséges juh- és borjúbőrhöz illenek. Ellenben a szattyán, vagy fényezett chagrin fantasztikus felhőzetű keleties színpompájú papírokat kíván meg, melyeknek nyugtalan, szeszélyes rajza még jobban érvényre juttatja a tükörsima finoman érezett, egyszínű bőrfelület nyugodt méltóságát.

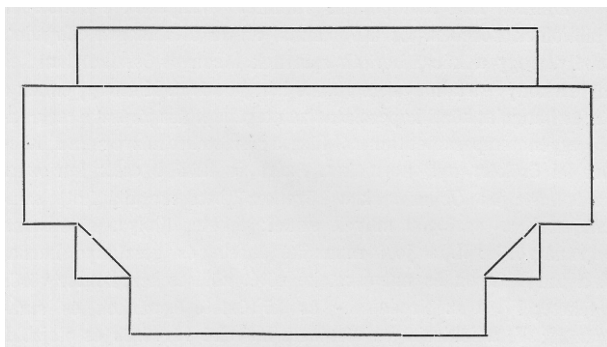
Az anyag minőségével végezve, most még a színéről kell egyet-mást mondanunk. Szinte hihetetlen, hogy erről a másodrendű kérdésről már mennyit összeírtak, úgy a könyvtárnokok mint a bibliofilek. Amazok, mint minden a könyvkötésre vonatkozó kérdésnél, itt is a cél-szerűség, használhatóság fontos elvéből indultak ki. Az a törekvés, hogy a könyvek beosztásakor keletkezheto tévedéseket lehetőleg kikerüljék, arra bírta egy pár nagy könyvtár vezetőségét, hogy a különböző szakokat egymástól eltérő színekbe köttessék. Így pl. a *British Muzeumban* a történet vörös, a theologia kék, a költészet sárga, a természetrajz zöld stb. színű kötésekben pompázik. Ez az eszme első pillanatra igen praktikusnak látszik, bár valójában nem az. Ne feledjük ugyanis, hogy a piros, a sötét kék, sötét barna és fekete színeken kívül a többi szín vagy színárnyalat a levegő, por és napfény behatása alatt, rövidebb-hosszabb időn

belül elfakul, a minnek az az eredménye, hogy az eredetileg egymástól élesen különböző színeket csakhamar bizonytalan, piszkos-szürke tónus váltja fel, a mely a kitűzött célznak sehogysem felel meg többé.

Egészen más szempontok voltak az irányadók e kérdésben a bibliofilek körében. Ez utóbbiaknál az az általánosan elfogadott szabály, hogy a külső boríték színének bizonyos összhangban kell lennie a könyv tartalmával, általános hangulatával. Minthogy ennek a szín és hangulat közti kapcsolatnak a megállapítása jórészt a megrendelő egyéni temperamentumától függ, a részletekre nézve nem állíthatunk fel örökérvényű normákat. Azért is inkább csak kuriozum kép ismertetjük *Uzannenak* a következőkben megállapított színskáláját: I. a theologiai művek színei: fekete, ibolya, sötétbarna és gránátvörös; II. a jogi munkáké fekete és gesztenye barna; III. a tudományok és művészeteké sötét zöld és kék, komor vörös és fekete; IV. a szépirodalom- és költészeté égszínkék és smaragdzöld; V. a földrajzi és történeti műveké vérvörös és olajzöld, végül VI. a hadászati tudományoké piros, kék vagy zöld. Más gyűjtők ismét a különböző államokkal kombinálják a színeket. Így a vöröset Anglia és Törökország, a világos kéket az osztrák-magyar monarchia, a sötét kéket Poroszország, a sötétzöldet az orosz birodalom, a narancsot Spanyolország, a sötétsárgát Hollandia, a chromsárgát Belgium, a világoszöldet Itália s a fehérét a pápa számára tartogatják. Íme két egymástól merőben eltérő színrendszer, melyeket mással, mint az összeállító szeszélyével aligha lehet megokolni. Közelebbi megbeszélésükbe azért nem is bocsátkozunk s beérjük *Richard*¹⁰ talpraesett észrevételével, a ki szerint a könyvek olyanok mint az asszonyok: a vastagabbak jobban főstének a sötét színekben, míg a sylphidekre pompásan illik a világos. E korláton belül, mindenki saját kénye-kedve szerint válogathatja meg a színeket.

Ha a külső boríték anyagát már kiválasztottuk, a munkás hozzáfoghat a borításhoz, mely lényegében mindig egyforma, de részleteiben a kiválasztott anyag természete szerint változik.

Egész, vagy félbőrkötésenként – miután a munkás a szükséges anyagot már kiszabta – előbb a behajtható szegélyeket kellőképp meg is kell lappasztania (l. tábl. c és d). Vastagabb bőröknél, minő a szattyán, chagrín-, bagaria- és disznóbőr, nemcsak a jórészt igen széles és megaranyozandó behajtásokat, hanem még az egész gerincrész is meg kell lappasztani. Hogy ez a tartósságra s művészi hatásra nézve egyként fontos művelet kellőképp sikerüljön, ahhoz nemcsak jó élű kés és roppant ügyesség, hanem a bőr szerkezetének pontos ismerete is szükséges. Minthogy a marokkói és chagrínbőr ikrázata a lappasztás folytán kissé elnyomódik, a munkásnak azt fel kell frissítenie, ha csak a kötés nem lesz amúgy is simítva. Ez a felfrissítés abban áll, hogy az illető helyeken kissé megnedvesített bőrt a márványlapra téve, egy parafa darab segítségével az ikráknak megfelelő irányban apró ránczokat nyom a bőrbe, a mi a szemcséket újra felszínre hozza. Az ily módon kikészített anyaggal azután hozzáfognak a bebőrözéshez.

39. ábra. A félbőrkötés borítása.

¹⁰ L'art de former une bibliothèque 59. l.

Mindenekelőtt a bőr egész visszáját jól becsirizelik s a hátfödőt a neki megfelelő helyre erősítve, a könyvet a bőrbe illesztik; most az oldalszéleken kiálló szegélyzetet behajtva, a könyvet egy pár perczre becsukják, a mi által a bőr a táblákon tükörsimára feszül; azután az alsó és felső szegélyt is behajtják s a háton kiálló bordákra a bőrt fogóval (l. tábl. I) leszorítják; végül a gerincz felső és alsó részén mintegy két milliméternyire kiálló bőrfelületet oly módon lelapítják, hogy az a szegőket szinte teljesen elfödi. A testetlen borjú- vagy birkabőrt sokszor nedves állapotban használják a borításhoz; a munka azért itt is ugyanaz, csak hogy a behajtás után a táblák és a könyv közé néhány ív itatós papirost is tesznek, hogy a nedvesség átszivárgását megakadályozzák.

A félbőrökötésekkel jórészt hasonlóképp bánnak. Először is a jó szélesre vett s kellőképp lecsiszolt sarkokat csirizelik a födéltre, majd a két oldalt egyforma hosszan kinyúló hátrészt erősítik a táblákhoz s végül a födeleknek még csupaszon maradt részeit vonják be vászonnal vagy papirossal (l. 39. ábra).

Ha a borításra használt anyag nem bőr, hanem pergamen, úgy azt előbb a könyv tábláinak megfelelő nagyságú papirbéléssel látják el, azután izületi részein a simító csonttal törést ejtenek rajta s így kikészítve erős enyvvel a könyvtáblához ragasztják. A kellőképp ellapított szegélyeket csirizzel puhítgatják s azután a táblákra ráhajlítva, jól lenyomkodják.

Ha a könyvek bevonásához bársonyt választunk, a munkás teendői ismét módosulnak egy keveset. Miután a bársonyt kellő alakban kiszabták, előbb a hátfödőt, majd a táblákat, híg, de nem vizes enyvvel jól bekenik s a bársonyt erősen rájuk simítják. A behajtásnál arra kell ügyelni, hogy a sarkaknál a szövetrészek pontosan találkozzanak, de egymást ne fődjék, mert ettől csúf kis dudorodások keletkeznének. Az áthajtásnak a jobbára erősebb kartonból készült, sokszor selyemmel átvont őrlap alá eső részét a meleg simítóvassal jól ellapítják. Ezzel a bevonás elkészült. Ha munka közben a bársony itt-ott kissé megtükrösödött, ezen úgy segítenek, hogy előbb vízgőz fölé tartják egy perczre, s aztán jó erős kefével többször kikefélik.

Míg a bársonyt, ép úgy mint a bőrt vagy a pergament, a kötés tábláihoz ragasztják, addig a selymet csak rájuk feszítik. Kivételt csupán a gerinczre eső rész képez, melyet hideg enyvvel óvatosan a hátfödőre ragasztanak. A födeleket gyakran egész külön készítik s csak azután egyesítik az összekötő kapocsul szolgáló gerinczrészszel. A selyem lágy fogásának megfelelően, a kemény táblákat nagyságuk s a megrendelő ízlése szerint többé kevésbé vattázzák. E bélelésnél ügyeljünk arra, hogy a munkás kellő mértéket tartson, mert különben a könyvet egészen kiforgatja eredeti jellegétől s valami díszes párnához teszi hasonlóvá. Megemlítjük még, bár épen nem osztjuk, egyes szakférfiak azon véleményét, hogy a *moiré* mintázatát, vizét, lehetőleg vizirányosan alkalmazzuk könyveinkre. Ez helyes lehet a nagyobb arányú s nyugodtabb rajzú *renaissance moiré*-nél, míg a szeszélyesebb, változatosabb *moiré antique* természetének inkább a merőleges irányzat felel meg.

E pepecselő eljárásoknál sokkal egyszerűbb a könyveknek vászonnal való borítása. A szabás és borítás egészen úgy történik, mint a bőrkötéseknél, csak arra kell ügyelni, hogy az áthajtások kibolyhosodott széleit jól lesimítsák, mert különben ez a vékony őrlapokon könnyen átverődik. Néha a hátbetét a táblákkal szoros egészet alkot; ilyenkor előbb a vászonnak a gerinczre eső részét ragasztják oda s csak azután borítják be a táblákat. Utóbbi esetben a gerincz fejéhez és lábához jövő behajtásnál – könnyebség okáért – rendesen bevágják egy kissé a vásznat. Miként a bőrkötésnél, itt is nagy gondot igényel a hátszélek behajtása (*coiffure*) s noha ezt a szerény anyagot nem lehet oly jól idomítani mint a bőrt, csinos alakot itt is adhatunk neki.

A félvászon kötés készítése ugyancsak egyezik a félbőrével. Itt főleg arra kell ügyelnünk, hogy a könyvkötő a vászonnak papírral fődött részét egyenesre messe, mert semmi sem sérti úgy szemünket, mint ha a látszólag egyenesen lemetezett vászonrészek igazi, ferde szélei a

papír alól kinyomulnak. Mint a félbőrkötéseknél, itt is hangsúlyozzuk, hogy a vászonrészeknek a könyv méreteivel kellő arányban kell lenniök, mert szűkre szabva kellemetlen, szegényes érzést keltenek a szemlélőben.

Utoljára említjük fel a legszerényebb borítékot, a papirost, melynek kezelése a vászonéval mindenben megegyezik.

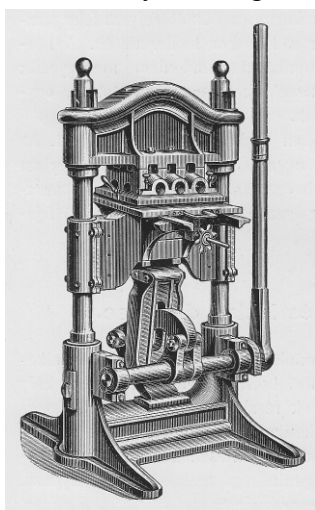
A tábláknak külső borítása után a munkás hozzáát az őrlapok beragasztásához, a mi egyrészt a könyvtest és táblák közti kapcsolatot teszi véglegessé, másrészt az áthajtás szélei körül von egyenletes határt. Ha az őrlap egy színű, közönséges papirosból áll, akkor annak a táblákra kerülő oldalait egyszerűen becsirizelik s a födeleket rájuk csapva, néhány órára besajtolják. Finomabb, színes nyomású papirokat a simítócsonttal nyomkodják a födelekhez s a könyvet azon nyitott állapotban hagyják megszáradni. Drága bőrkötésekhez sokszor selyem- vagy bőrtükröt készítenek, melyet három oldalt a behajtások, a negyedik oldalt pedig a külboríték anyagából készült s a könyvhöz fűzött leffentyű határolnak. A selyem-tükröt úgy készítik, hogy a kellő nagyságú szövetet vékony karton lapra feszítik, s azután e lappal együtt a könyvfedél megfelelő helyére enyvezik. Ugyanígy készül a szabadon álló másik őrlap is, melyhez a kartonra húzott selyem felragasztására szolgáló fehér lapot már a fűzéskor beillesztették. A bőrtükrő készítése a külső bőrmunkával mindenben megegyezik: miután a bőrt kellő alakban kiszabták s meglappasztották, egyszerűen a belső táblára csirizelik.

Ezzel a könyvkötés merőben technikai része véget ért. Az esztetikai hatás fölkeltésére ugyan e műveletek is nagyban befolyanak, de a kötés szorosabb értelemben vett művészi characterét a külső díszítés adja meg igazán. A következő, utolsó fejezetben erről fogunk szólni.

V. A könyvkötés külső díszítése.

Az eddigiekben azt tapasztaltuk, hogy a könyvkötés elkészítése jóformán független a külső borítás anyagától; a mi csekély eltérésre akadtunk is egyik-másik részletben, azt vagy belső szerkezeti okok, vagy tisztán eszthetikai szempontok tették szükségessé. A külső boríték díszítésének, ékítésének roppant változatosságát ellenben főképp az anyag minősége, természete szabályozza. A ragyogó színekben pompázó *maroquin écrasé*, e fejedelmi anyag, díszítése sokkal pazarabb, változatosabb lehet, mint a nyers borjú- vagy birka-bőr; a könnyed, vidám színű angol vásznaké sokkal légiesebb, mint a vaskos disznó-bőr; a lágyan omló puha selymeké sokkal intimebb, nőiesebb mint a rideg, kemény pergamené... A díszítés módjának nagy számát már az anyagnak ez a felületes párhuzamba állítása is sejteti velünk s mennyire megnő e szám, ha egyrészt meggondoljuk, hogy a hangulatoknak mily változatos tömege jut kifejezésre a létező és létezendő írásművek millióiban s másrészt figyelembe vesszük azt a sokféle módot és eszközt, mely az emberi fantázia szeszélyes csapongásait, művészi törekvéseit uralja. Azért nem is kísértjük meg, hogy *valamennyi* lehetséges díszítő módról számot adjunk, hanem beérjük azzal, hogy a leggyakoribb s legtermészetesebb eljárásokat ismertessük főbb vonásaiban.

Ezek elseje, mely szinte minden anyagon egyforma sikerrel alkalmazható, melynek elemei nélkül még a legszerényebb könyvtári kötés sem képzelhető, az aranyozás. Ez a könyvkötő legérdekesebb, de legnehezebb teendői közé tartozik. A munkásnak jól kifejlett művészi érzéssel, ügyességgel s gyakorlott szemmel kell bírnia. Mint Bauer¹¹ mondja, az aranyozás legegyszerűbb fajtái, valamely filétának, bélyegzőnek vagy poncznak a nyomása alkalmával a munkásnak tisztán kell látnia célját, mert az aranyozás nem áll pusztán a nyomás mechanikai munkájából, hanem első sorban annak a művészi gondolatnak a visszaadásából, mely munkaközben előtte lebegett. Ha a kész munkából ez a gondolat világosan ki nem olvasható, vagy ha rajza a könyv szellemével ellenkezik, úgy a kivitel minden finomsága értéktelenné válik. Hisz maga a technikai rész, mint mindenütt, itt is aránylag könnyen elsajátítható, csak egy kis kedv, sok türelem s még több gyakorlat kell hozzá. Tényleg nincs is olyan valamire való könyvkötőműhely, melyben technikailag ügyes aranyozóra nem akadnánk s mégis, ha könnyelműen rábízunk könyveinket, sokszor még a legegyszerűbb dolgokban sem tudnak egészen kielégíteni, mert a jóízűt, mely technikai tudásukat kormányozná, elfeledték kifejleszteni magukban. A következőkben azért a technikai eljárást csak röviden ismertetjük s inkább azokra az eszthetikai szempontokra terjesztjük ki figyelmünket, melyektől leginkább függ a munka sikere.

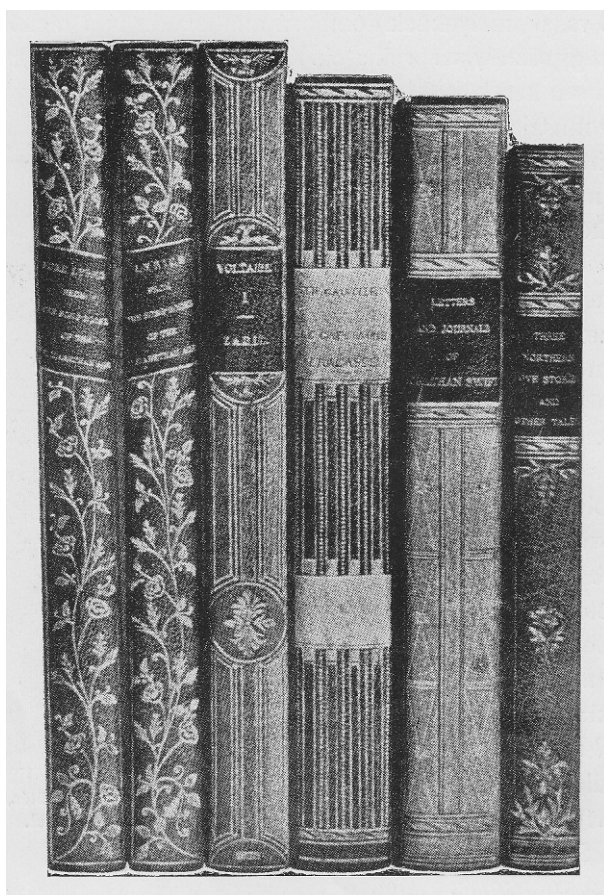

40. ábra. Aranyozó sajtó.

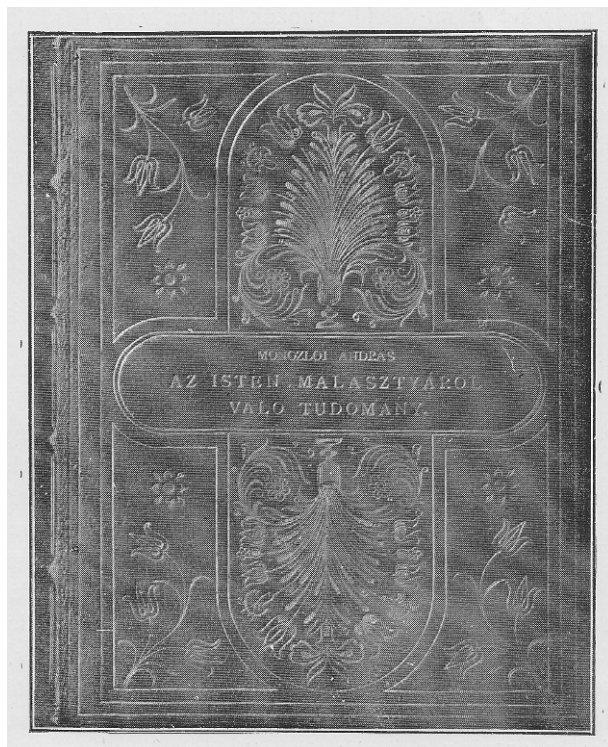
¹¹ Handbuch der Buchbinderei, Weimar, 1881. 70. l.

41. ábra. Kézi aranyozás és kötés, géppel nyomott középírásszal.

42-47. ábra. Modern bőrhátak.

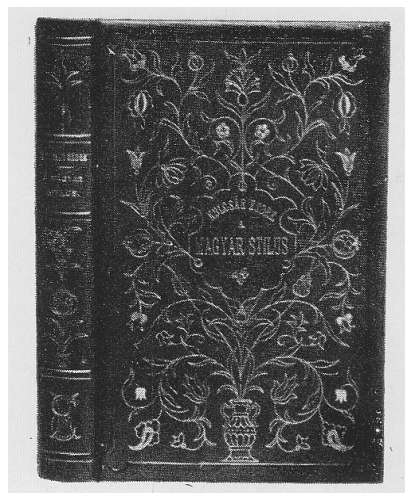
48. ábra. Kézi aranyozású bőrkötés.

Az aranyozáshoz szükséges eszközök, az aranyozó párnán és késen, (l. tábl. z) a hevítőlámpán s betűfoglalon kívül a különböző aranyozó vasak, melyeknek domború mintázata sárga rézből készül. E vasak négy osztályba sorolhatók. Ezek: a *sávozók* (l. tábl. s), melyeknek holdasán kerekült talpára egy vagy több hajszálvékony egyenes vonal, geometriai alakzatok, virágfüzerek, ismétlődő minták, szeszélyes csipkézetek vannak erősítve; azután a *bélyegzők* vagy *ponczok* (l. tábl. r) ezek a pecsétnyomó alakú szerszámok, melyek talpába a legkülönbébb önálló rajzok, sarok- és középrészek vagy emblémák vannak vésve; továbbá a *görgetők* (l. tábl. p), melyeknek villás nyélen forgó kerek tarajáról pontok, vagy szalagos ékítmények emelkednek ki; végül az u. n. *ívkészlet* (Bogensatz), 20-30 különböző nagyságú körívből, melyek átmérője 2-300 milliméter közt változik. Mind e változatos alakú és rajzú szerszámok kézi használatra szánvák, melyeket úgy kell a munkásnak összeválogatnia s belőlük, mint megannyi művészien faragott téglából a harmonikus egészet fölépítenie. Ez az összeállítás igen sok időt és munkát igényel, miért is a csekély értékű, gyári »díszkötésekhez« az egész táblát, illetve gerinczet borító ékítményeket nagy dúcokra vésetik, melyeket az aranyozó gép egyetlen nyomással a födelekre varázsol. Persze az ilyen gépi aranyozás korántsem versenyezhetik a kézi munka finomságával. Az arany, az egyenletes nyomás következtében mindenütt egyforma rétegben rakódik le, a mi a finomabb csipkézetek légies báját egészen eldurvítja s az azuros¹² részek éles rajzát végkép eltompítja. Igazán artisztikus kötéseknel azért gondosan kerülnek a nagyságuk miatt csupán géppel nyomható bélyegeket s inkább apró, egyenes és görbe vonalakat, csillagokat vagy virágmotivumokat ábrázoló vasakból állítják össze a nagyobb rajzokat. Igaz, hogy az ilyen pepecselő eljárás a kötés árát roppant megrágítja, de szépségre, művészi becsre s a kötés tartósságára nézve végtelenül fölötte áll a gépi aranyozású födeleknek. Igen, a kötés tartósságára nézve is káros befolyással van a gépi aranyozás, mert ilyenkor a födeleket előbb teljesen elkészítik, mint a népszerű füzetes munkákhoz készen kapható gyári kötéstáblákat, melyekbe a könyvet egyszerűen beakasztják, akár

¹² Azurosnek az olyan aranyozó vasakat nevezik, melyek rajzát a kék szín (*azúr*) heraldikai jelzéséhez hasonló sávozás borít.

csak a leghitványabb félvászon- vagy papiros-kötést! Inkább mondjunk le az ilyen dúsaranyozású kötésekről s elégedjünk meg egy pár egyenes léniával és szerény sarok díszszel. Az igazi nagy költők és gondolkodók úgy sem igen kívánják meg a cifra köntöst: a valódi nagyság mindig egyszerű, mindig kerüli a hiú csillogást. – Ezzel azonban korántsem mondjuk azt, hogy a ki a dúsan aranyozott *kézi* munkát megfizetheti, kedves költőit, íróit díszesebben ne ruházza; csak arra ügyeljen, hogy műveik szellemével merő ellenkezésbe ne kerüljön. »Igaz, – írja Rouveyre¹³ – hogy nagyon kényes dolog a kötés és könyv jellegét kellő összhangba hozni egymással. De föltéve, hogy van némi ízlésünk, könnyen beláthatjuk, hogy az efféle analógiákat túlzásba hajtani nem tanácsos«.

Sokan úgy magyarázzák például a kötés és könyv közt létesítendő összhangot, hogy bizonyos számú banális emblémát készíttetnek, melyeket a megfelelő munkák hátára vagy felső lapjára egyszerűen rányomtatnak. Így *Mercur* szárnyas botját az ipar és kereskedelem, a szigonyt a tengerészet, a baglyot a bölcsészet, az álarczot a színészet, a phrygiai sapkát a forradalom körébe vágó művekre nyomatják, úgy hogy a könyvek tartalmáról még címük elolvasása előtt tudomást nyerhetünk. A szimbolizmusnak e kezdetleges módja persze nem elégítette ki a kényesebb ízlésű s tömöttebb erszényű *amateur*öket; még pedig annál kevésbé, mert mint legott látni fogjuk, az aranyozás csak egyik szerény eszköze a díszítésnek.

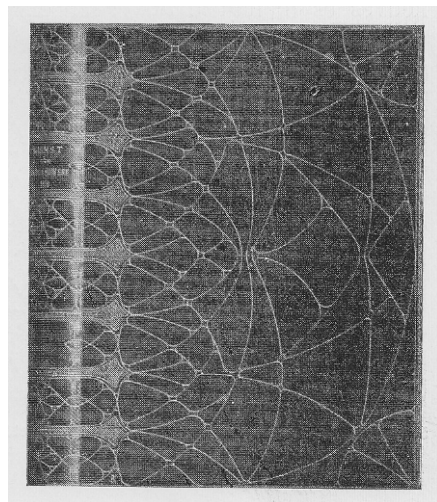
49. ábra. Kézi aranyozású bőrkötés.

E kis kitérő után ideje már röviden ismertetnünk azokat a technikai eljárásokat, melyek az aranyozásnál fölmerülnek. Mindenek előtt az aranyozandó felületet kell kellőképp elkészíteni, alapozni. Ez az alapozás az alkalmazott anyag minősége szerint változik. A juh-bőrt pl. vízzel kimossák, azután híg csirizzel beecsetelik s végül halenyvvel és tojás fehérjével alapozzák. A chagrinbőrt eczetes vízzel mossák ki, azután bekenik tojás fehérjével; ugyanígy tesznek a szattyánbőrrel is; ha azonban a bőrök simított állapotban használatnak úgy kettős alapozásra van szükség. Nagyon dús aranyozáshoz enyv-alapot alkalmaznak. A pergament kettős, tojás fehérjéből álló alapozással látják el, miután felületét előbb timsós vízzel kétszer jól lemosták. A timsó – mint *Paul Adam* írja¹⁴ – elszappanosítja a pergamenben rejlő enyvrészeket s tisztán tartja felületét. Mind ez alapokat nedveseknek nevezzük, szemben a szövetfélénél használt száraz alappal, mely finom mézgapor s egy kevés arzén keverékből áll. Miután az alap egyik vagy másik módon elkészült, hozzáfognak az aranyozáshoz, mely mindig a gerinczrészszel kezdődik, sőt egyszerű félbőr-, egész- vagy félvászonkötésnél csakis erre szorítkozik. Tudjuk, hogy a hátrész kétféle lehet: vagy vannak rajta bordaszerű kiemelkedések, vagy síma felületet

¹³ *Connaissances necessaires à un bibliophile* c. IV. p. 120-123.

¹⁴ *Paul Adam: Der Bucheinband*. Leipzig, 1890. 124. l.

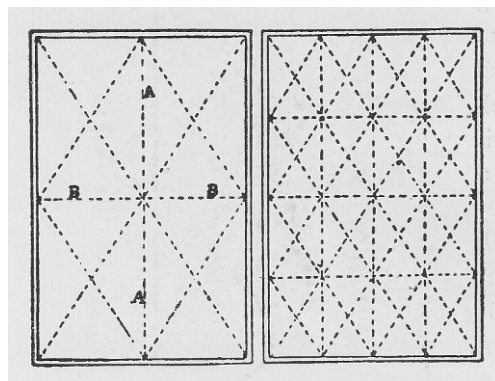
képez. Ez utóbbiak aranyozása többféle. A legszebb, mint már említettük, az egészen üresen hagyott gerinczrész, melyet legföljebb egy vagy két hajszál vékony aransávval szegnek be: ilyenkor az aransávok a táblákon is folytatódnak, még pedig egész bőrkötéseknél az egész födelet, félbőrkötéseknél ellenben csak a bőrrészeknek papirossal találkozó széleit futva körül. Ily kötésekre a cím – angolosan – a gerincz felső részére kerül, míg az évszámot egész alatt nyomják. – Egyszerűbb, sötét színű vásznakat dúsabban aranyozhatnak, mert itt a díszítésnek az anyag természetes fényét és nemességét kell pótolnia. Ilyenkor a gerincz fej- és lábrészét csipkeszerű, vagy leveles ékítményekkel látják el, melyek a sötét felületről élénken kiemelkednek s a különben egyhangú könyvsorokat változatossá teszik. Világos, pasztelszínű angol vásznakra ellenben nem illik az aranyozás, sőt alig is látható. Ezért a hátat rendesen minden dísz nélkül hagyják s a cím helyére egy kis négyszögű vékony bőrlapocskát, ú. n. pajzsot ragasztanak, melyet szimpla vagy kettős aransávval szeghetnek körül.¹⁵ Ily pajzsocskákat különben a bőrkötéseknél is szoktak alkalmazni, még pedig, ha kötet jelzés is fordul elő, két különböző színben. E pajzsok színét úgy kell választani, hogy az alapról kellőképp kiemelkedjenek, véle bizonyos harmonikus ellentétben álljanak. »Itt – mondja *Richard*¹⁶ – az a szabály, hogy a pajzsok ne legyenek világosabbak mint maga a hát. Mindazonáltal – teszi hozzá ez a finom ízlésű bibliofil – vannak amatőrök, s én is hozzájuk tartozom, a kik nem vetnek meg egy-egy zöld, vörös vagy kék pajzsot sem fekete alapon«. Látjuk tehát, hogy az egyéni ízlés itt is bátran áttörheti a konvenció szűk korlátait s egy kis ügyességgel igen kedves és új hatásokat érhet el. Praktikus okokból megemlíjük azonban, hogy sokat használt könyveknél, melyek kötése amúgy is rendesen sötétebb színű, jobb ha a színes pajzsok élénkítő hatásáról lemondunk, mert ezek a gyakori forgatás következtében hamarosan le-leválnak a könyv hátáról, a mi ép oly csúf mint kellemetlen. – E művészibb aranyozásokon kívül a legtöbb műhelyben erősen divatozik a síma gerincznek mezőkre osztása egyszerű vagy komplikált sávvezők segélyével. Igazán kedvező hatásokat az ilyen sávvezett hátakkal csak ritkán érnek el, mert vagy nagyon ridegek, vagy túl vannak halmozva cifrasággal és díszszel, a mi az áttekinthetőség rovására esik. Szerintünk a hát dúsabb díszítésének csak ott van értelme, a hol a táblák is megfelelő díszesek. Ily esetben czélszerű a táblák ékítményének miniature utánzatát vagy vezérmotívumainak egy újabb, harmonikus szövedékét a hátan is fölhasználni, mert ez mintegy előkészít arra a hatásra, melyet a könyv födelei fognak kelteni bennünk.

50. ábra. Kersten-féle kötés.

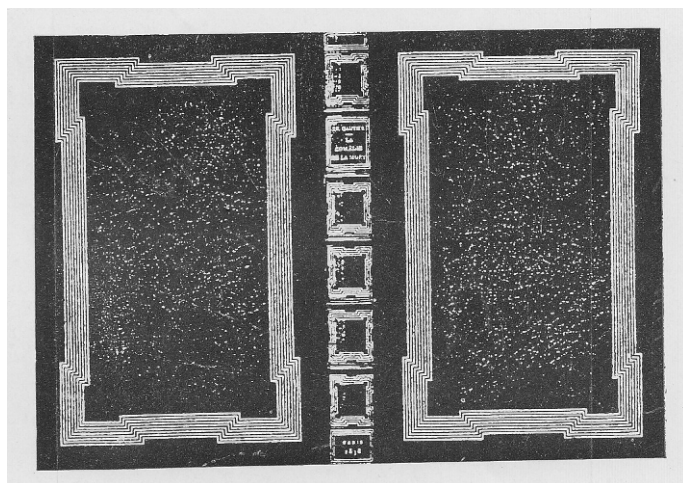
¹⁵ A pajzsokat, melyek hátrányáról alább szólunk, újabban még az ily esetekben is fölöslegessé teszik *Wilhelm Leos Nachfolger* stuttgarti cég papirlaphoz hasonló festék masszái, melyek a legkülönbözőbb színekben kaphatók s könnyen kezelhetők.

¹⁶ *L'art de former une bibliothèque.* 60. l.

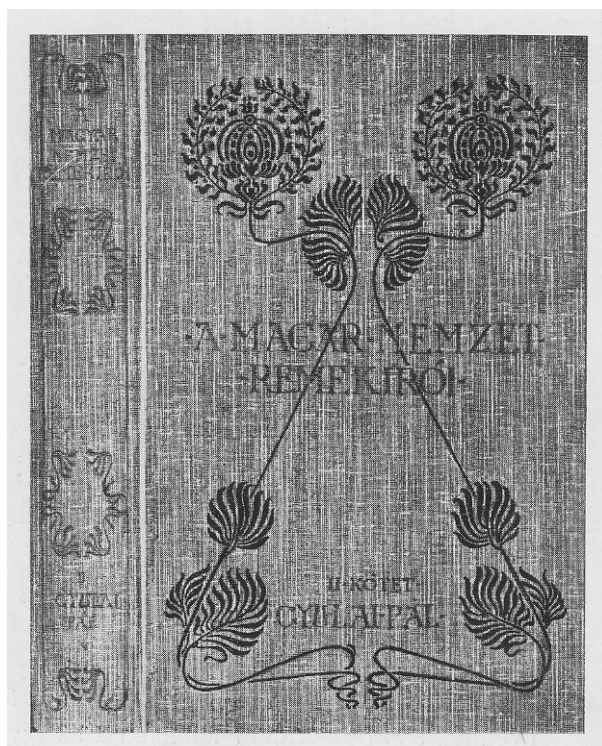
51. ábra. Az aranyozandó könyvtábla területének beosztása.

Finomabb bőrkötéseknél tudvalevőleg kiemelkedő bordák vannak a háton. Ezek díszítése ép azokkal az eszközökkel történik, a melyeket a síma hátaknál alkalmaznak. A könyvkötőnek itt is igen sok alkalma nyílik ízlésének és ügyességének a kifejtésére. A díszítő motívumok minőségének s mennyiségének megválasztásában ugyanazok a szempontok az irányadók, melyeket a síma hátaknál hangoztattunk: csak az a különbség, hogy míg a síma háthoz legjobban a folyondárszerű mintázatok illenek, itt meg a határolt négyszögekbe illő ékítmények a legmegfelelőbbek. Gyakran a kiemelkedő bordákat sem hagyják azon csupaszon, hanem pontozott vagy szalagos görgetők segítségével azokat is megaranyozzák.

52. ábra. Sávozóval alakított díszítés.

Mind ezeket a mintázatokat előbb a kellőképp fölmelegített vasakkal előnyomják az aranyozandó felületen s az így keletkezett vak nyomást egy kis tojásfehérjével s olajjal beecsetelvén, az aranyozó párnán kellő alakúra vágott aranyfüstöt a vasak segítségével fölrakják. A vasak melegítésekor arra kell ügyelnie a munkásnak, hogy a kellő hőfokot gondosan betartsa, mert ha nagyon langyos a vas, akkor az arany nem tart s fényesítéskor lekopik, ha pedig nagyon forró, úgy meg könnyen elégeti a bőrt. Minthogy minden bőr másképp reagál a melegre, legjobb, ha a munkás előbb egy darabka bőrhulladékon kipróbálja a vasakat. Miután az aranynyomás az egész háton, vagy annak egy részén elkészült, a fölösleget egy puha ronggyal jól letörölik és a még esetleg visszamaradt apró részecskéket egy hegyes fapálczikával óvatosan eltávolítják.

53. ábra. Modern vászonkötés.

54. ábra. Modern vászonkötés.

A címnyomás mindenben azonos a hátaranyozásnál követendő eljárással. – Miután a kellő számú sorokba osztott feliratot mozgó betűkből kiszedték, egy-egy sorát a betűfoglalóba erősítik s előbb vakon, majd arannyal a kijelölt helyre nyomják. A címfelirat fontosságát ismerve, óvakodjunk azt elég könnyelműen a könyvkötő tetszésére és belátására bízni. Ha az

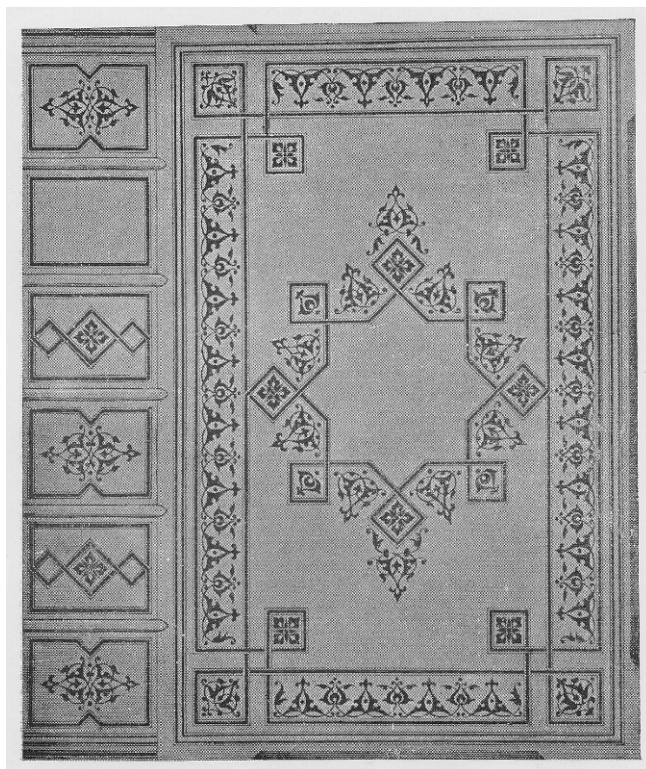
olyan furcsaságok, minőket *Rouveyre* említ,¹⁷ csak nagy ritkán fordulnak elő, a címek értelmetlen rövidítése – főleg idegen nyelvű munkáknál – elég gyakori. A minap pl. egyik legjobb könyvkötőműhelyünkben *Rouveyre* tízkötetes munkája ezzel a furcsa címmel került ki: »*Connaissances à un bibliophile*«! A kellő utasításokkal el nem látott munkás csupa kényelemszeretetből kihagyta a *nécessaires* jelzőt s ezzel úgy a cím értelme mint a francia grammatika ellen súlyosan és szükségtelenül vétkezett. A ki tehát az ilyen boszantó félreértéseket ki akarja kerülni, jól teszi, ha egy czédulára pontosan följegyzí az alkalmazandó címnyomást, sőt még a hozzá használt betűk fajtát és nagyságát is, mert ezek stílszerűsége és kellő részarányossága ellen is gyakran vétenek a könyvkötők. A címre vonatkozó megjegyzéseink sorát a szerző nevét illető észrevétellel akarjuk bezárni. Általános szabály, hogy az író keresztnévét csak akkor kell ki nyomtatnunk, ha az vezetéknévvel mintegy összeforrott, hírben, dicsőségben mintegy osztályosa volt, vagy ha több hasonló nevű szerző megkülönböztetésére szolgál. *Petőfi*, *Vörösmarty* munkáira pl. fölösleges keresztnévüket is rányomtatnunk, míg *Arany János*nál, már félreértések kikerülése miatt is, a teljes névnek kell szerepelnie.¹⁸ A címfelirattal függ össze némikép a nyomtatás helyének, keletének, sőt a könyv kiadójának a hát legaljára való nyomtatása is, ami újabb időben mind általánosabb szokássá válik. Ez az üdvös újítás, mint *Mouravit* mondja, beszédesebbé teszi a legegyszerűbb könyvkötést is s könnyen tájékoztat ugyanazon munka különféle kiadásai között.

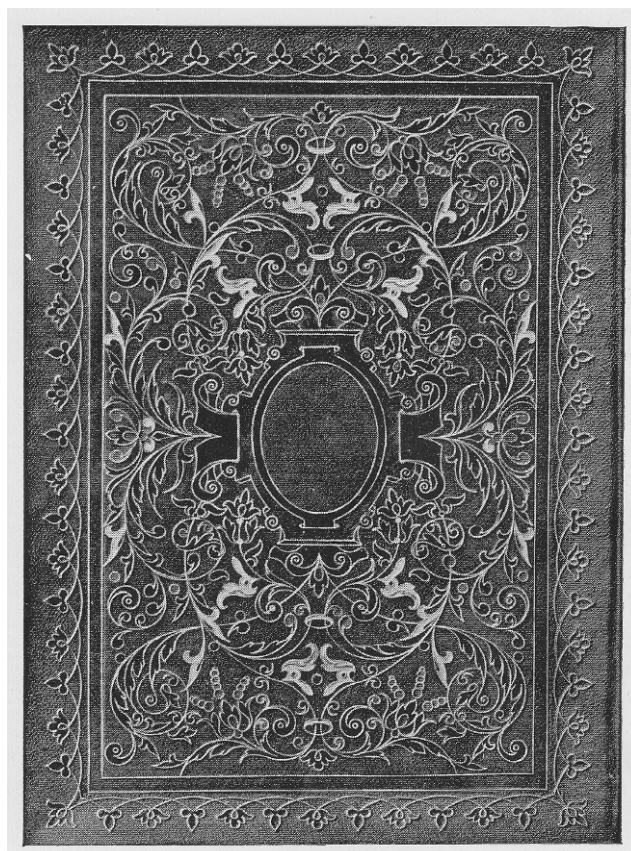
55. ábra. Régi divatú tarka gyári kötés.

¹⁷ Pl. Oeuvres de Brantôme I., II. helyett Oeuvres de Bran t. I. t. II. stb.!

¹⁸ Vékonyabb könyvekre rendszeren a hát hosszában szokták felnyomni a címet. Ujabban, angol minták után indulva, még ilyenkor is vízirányos sorokban szedik ki a címet, ha mindjárt egy-egy szót 2-3 részre kell is tagolni. Sok értelme nincs ennek az újításnak, mert a szétforgácsolt vízszintes címfelirat elolvasása talán még több nehézséget okoz, mint a kényelmetlen, helyzetű hosszanti soré.

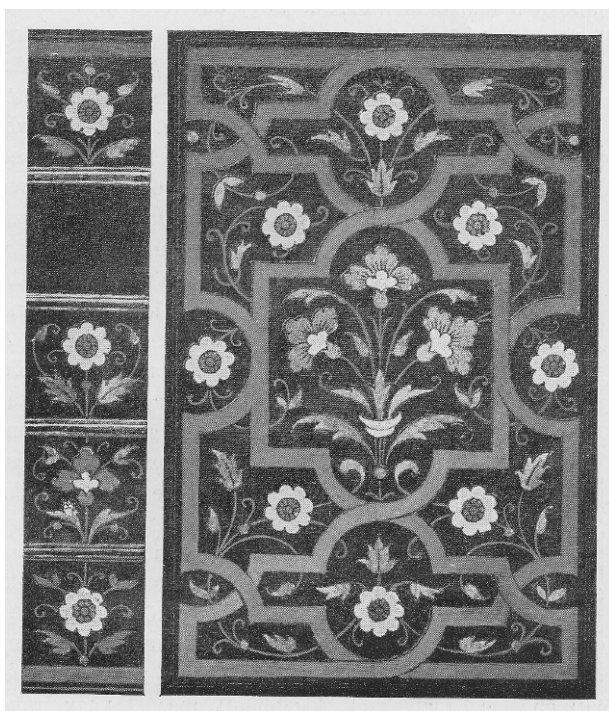
56. ábra. Vaknyomású disznóbörkötés.

57. ábra. Borjúbőr mozaik.

Ha a könyvek egész bőrbbe vannak kötve, gyakran megesik, hogy nem csak a hátat, hanem a táblákat is gazdag aranydíszszel látják el. Az ilyen értékes kötések födelének belsején rendszeren finom habos selyem vagy bőr tükör díszeleg, melyet többé-kevésbbé széles arany

kerettel látnak el. A hát aranyozásának befejeztével a belső keretek díszítése következik. Mint mindenütt, a hol aranyozásról van szó, úgy itt is előbb vakon előnyomják a kívánt rajzokat, melyeket a különböző nagyságú egyenes és hajlott sávvezők- és bélyegzőkből állítanak össze előre tervezett minta után. Sokszor azonban ilyen eredeti s néha igen ötletes tervezet helyett görgetőkre alkalmazott kész szalagos mintázatot használnak. Ilyenkor a vak előnyomatás elmarad, mert pontos utánnyomása szinte lehetetlen. – Miután a többé-kevésbé széles keret már elkészült, hozzáfognak a bőr esetleg pergamen tükör aranyozásához. A tükör díszítése nagyon változatos lehet. A filéták, bélyegzők s görgetők szeszélyes alakzatai hol geometriai idomok, négyszögek, egymásba fonódó háromszögek, körök symetrikus alapján csoportosulnak harmonikus egészzé, hol meg csokorszerű, asymetrikus kompozíciókká kristályosodnak ki, melyek bonyolult rajzát a bőrre feszített papírmintán át másolják le előbb a rendesen kissé melegebb vasakkal; az aranyat aztán a szokott módon nyomják utána.

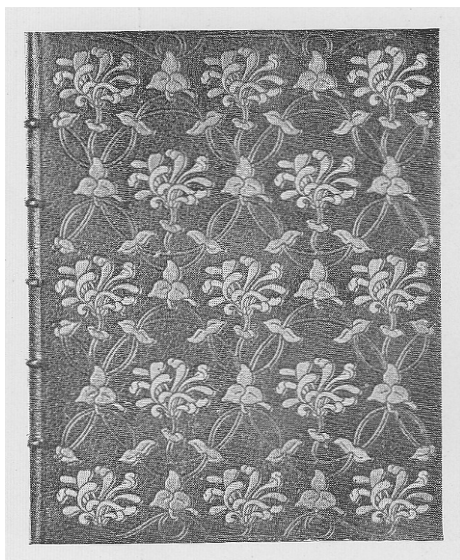

58. ábra. Pergamenkötés bőrhozaikkal.

Ugyanígy készül a fedél külső részének aranyozása is, csak a használt minták beosztásában van némi különbség. A könyvtábla belső részén ugyanis szigorú határt vonnak a keret és középrész között, míg külsején – *Paul Adam* szerint¹⁹ – e határokat lehetőleg elkerülik s arra törekszenek, hogy közvetítő vonalak vagy a sarokdíszek elhelyezése által bizonyos átmenetet létesítsenek a szélek s a rendesen ovális közép-rész között.

De azért számos, különben nagy gonddal készített fődéldísz szenved abban a stilistikai hibában, hogy az elülső lapot különálló terület gyanánt fogja fel a tervező művész s így a könyvet egészen kivetkőzteti eredeti jellegéből. *Gratoff* szerint az ékítés e módja csupán a súlyos és ormótlan díszmunkák bekötési tábláin engedhető meg. »A nyolczad, nagynyolczad és negyedréti, pár száz oldalas könyveknél – úgymond – melyek szép sorban állanak polczainkon, a dekorálásnak a könyv hátából kell kiindulnia s az elülső meg hátsó táblán szerte folynia.« Az egész táblát borító s ismétlődő mintázatú rajzok elhelyezése előtt az alapot geometriai vonalakkal több mezőre szokás osztani, a mint ezt az 51. ábra mutatja.

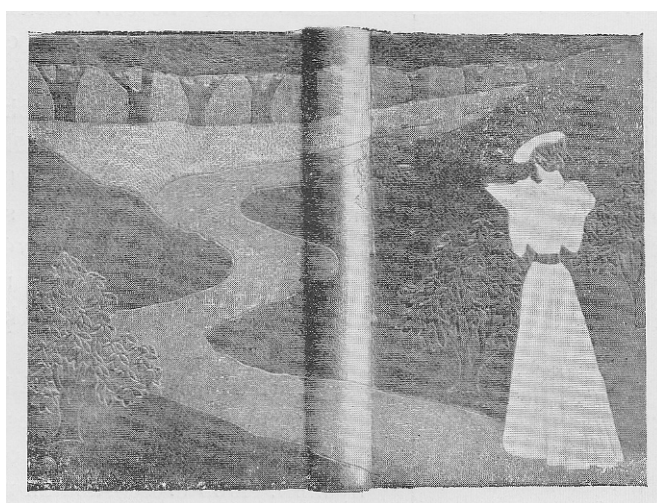
¹⁹ I. m. 137 l.

59. ábra. Árnyalatos mozaik aranyozás nélkül.

A mult század hetvenes éveiben kapott lábra, de egy-két maradi könyvkötőmester ma is szívesen alkalmazza a csupa hajszálvékonyságú parallel sávokból összeállított, rendesen keretszerű ékítményeket, melyeknek kisebbített mását, vagy rokon változatát a bordázott gerincz mezőiben is alkalmazták. E látszólag fölötte egyszerű, de kivitelben roppant nehéz ékítményeknek igen előkelő, bár kissé rideg, hogy úgy mondjam jansenista ízű a jellege, miért is csak az egyházi remekírók és a bölcsészek munkáira illenek igazán.

A csapongó költői fantázia ragyogó szövedékének, de meg *Gratoff* fentebb idézett diszítő elvének is, sokkal inkább megfelelnek azok az egész könyv külső felületét művésziesen behálózó, egyenes és hajlott vonalakból összerakott síkdiszítványok, melyek legjellemzőbb s legsikerültebb példái a német *Kersten* műhelyéből valók. E kis remekműveket látva igazat kell adnunk készítőjüknek, midőn egyik szerföltt tanulságos cikkében²⁰ a kézi aranyozást a könyvkötő művészet legnehezebb ágaként említi. »Sok évi gyakorlat, mely a kivitel hajszál pontosságával s tisztaságával párosult, nagy rajzbeli ügyesség, jó ízlésű s eszmegazdag tervező képesség, végül (ha u. i. mozaikot is alkalmaznak) jól kifejtett színérzék kell ahhoz, hogy olyan munka létesüljön, mely valóban művészi alkotásnak tekinthető.«

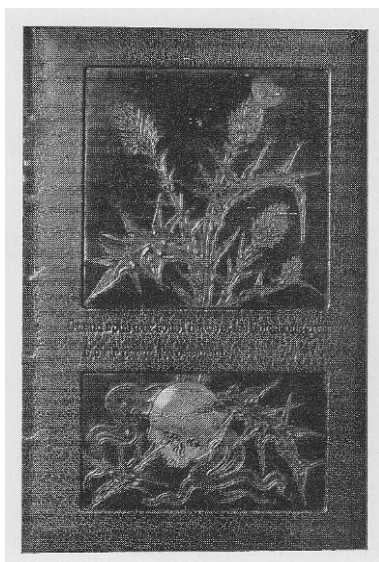

60. ábra. René Wiener egy mozaik kötése.

²⁰ Paul Kersten: Der künstlerische Bucheinband. Zeitschrift für Bücherfreunde 1897-98. I. köt. 313.

A kézi aranyozásnál jóval könnyebb, de értékre is csekélyebb az u. n. rajzolt aranyozás (*Stilvergoldung*) mely úgy készül, hogy az aranyfüsttel borított könyvtáblára feszített selyempapiron lévő, nagy vonalas mintát egy, a rendesnél valamivel melegebb rézírónnal a bőr felületébe vésik. A rajzolt aranyozás csakis simított bőrökre alkalmazható. A simítás melegített simító doronggal (l. tábl. t. u.) történik, melyeknek kezelésénél főleg az egyenletes nyomásra és megfelelő hőfokra kell ügyelni.

Végül megemlíjük a gépi aranyozást is, melyet a kiadók pazar kézzel szórnak gyárilag készülő tuczat kötéseikre. Bőkezűségükben azonban legtöbbször nem szorítkoznak az aranyozásra, hanem fekete mintákkal, sőt gyakran a szivárvány minden színében pompázó, jó részt otromba táj- és életképekkel is földiszítik olcsó s törékeny anyagból készült vászontábláikat. Újabban az angolok jótékony befolyása alatt, nálunk is mindinkább tért veszítenek ezek az ízléstelen s a kötés eredeti rendeltetésének meg nem felelő ékítmények, bár a visszaesések még mindig kísértének. E gyári »díszkötések« bővebb leírásába nem bocsátkozunk, hanem csak röviden megemlíjük, hogy – miként a színes könyvmatokról – itt is minden szint külön-külön lemezzel nyomnak a táblára, még pedig hidegen. E szabály alól csakis az arany kivétel, melyet a többi színek előtt, melegített téglaysajton préselnek a vászonra vagy bőrre.

61. ábra. Égetett marhabőr berakás.

A kézi aranyozásnál láttuk, hogy a mintarajz minden egyes vonalát kétszer kell a bőrbe nyomni: előbb üresen, azután meg aranyfüsttel. Ha ez az aranynyal való borítás elmarad, keletkezik a *vaknyomás*. Előállítására tehát – a simítóvason (l. tábl. o) kívül – olyan formaeszközök szolgálnak, mint az aranyozásra. A különböző bélyegzőkből s egyenes vonalakból papiroson megtervezett díszítményt a simítócsont s körző segítségével a táblákon – illetve a gerinczen – kijelölik s a kellőképp megnedvesített bőrbe a meleg vasakat jó erősen belenyomják. A mélyedések szép barnás fényt kapnak, melyet utánnyomással még intenzívebbé tehetnek. A vaknyomást, noha aranyozással párosítva, igen szép hatásokra alkalmas, ma már csak ritkábban használják, a minek oka egyrészt a hozzávaló anyag minőségében²¹, másrészt formáinak merevségében rejlik.

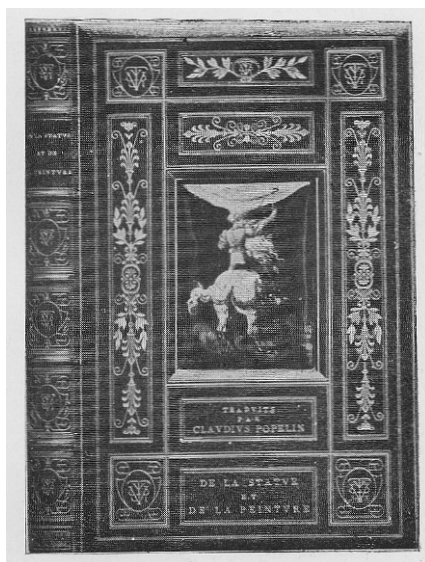
Sokkal változatosabb, simulékonyabb díszítő eszköz a *bőrmozaik*, melyet rendszeren maroqnin écraséra alkalmaznak.²² Nevét onnan nyerte, hogy az egy szinti alapon a rajzot apró tarka bőr-

²¹ Vaknyomásra u. i. főleg disznóbőrt, de néha fénytelen borjúbőrt is használnak.

²² De használhatunk hozzá más anyagot is. Az iparművészeti múzeum angol kiállításán pl. több nyers borjúbőr kötés volt látható, melyek simított borjúbőrrel voltak kirakva.

darabokból, mozaikszerűen kirakják. Ez a kirakás kétféleképp történhetik; a kiszabott bőrdarabkákat vagy beleeresztik az alapba, inkrusztálják, akár csak az intarziós famunkákat, vagy pedig selyempapír vékonyságúra kikészítve fölragasztják az alap sértetlenül hagyott felületére.

Az intarziós bőrberakást ma már alig alkalmazzák, mert sem nem szép, sem nem czélszerű. Nem szép, mert – mint *Marius Michel* megfigyelte²³ – a bőr idővel kiszárad s összezsugorodik, a minek az a természetes következménye, hogy a berakás és a kimélyített alap konturjai között hézag támad, melyet az összeillesztés elfödésére szolgáló aranyozás többé nem palástol. Nem czélszerű, mert a bőr anyaga szinte lehetetlenné teszi, hogy éles kontúrokat vágjanak bele, pedig ez a rajz kellő kiemelkedéséhez okvetlen szükséges.

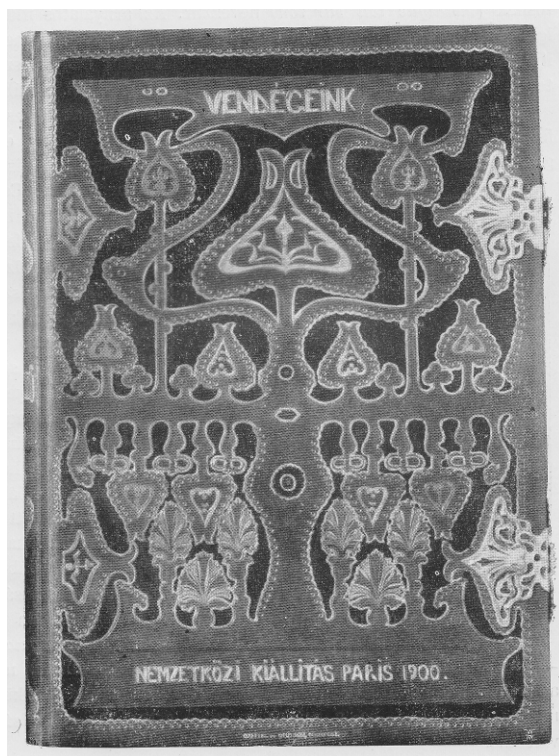
62. ábra. Zománcz berakás.

63. ábra. Domborított bőrkötés.

²³ V. ö. La reliure française depuis l'invention de l'imprimerie jusqu'au XVIII. siècle. Introduction.

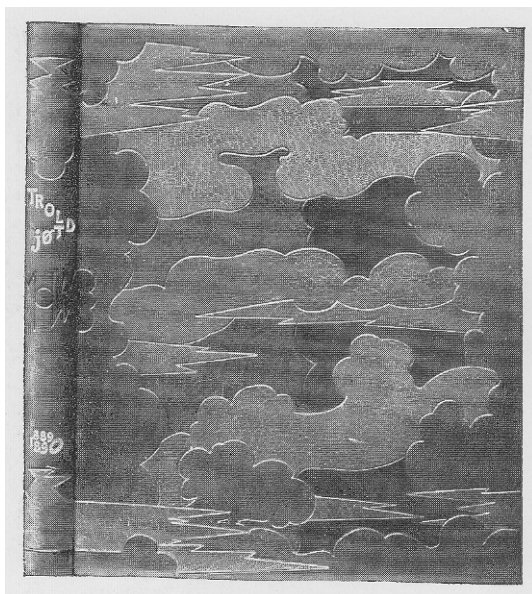
Ellenben fölragasztással igen szép és változatos, az anyag természetének megfelelő hatásokat érhetni el. Az e célra használt bőrdarabokat előbb selyempapírvékonyra ellappasztják, s aztán jobbfelével vékony kartonra ragasztják, hogy a kirakandó tervezet megtelő részeit hegyes kés segélyével könnyebben kivághassák belőle. Miután az összes bőrdarabkákat elkészítették ily módon, a rajzot meleg vasak segélyével a födelekre másolják s az illető bőrdarabkákat megfelelő helyükre ragasztják. Ha így a fölrakással elkészültek, a könyvet néhány órára jól bepréselik, a minek következtében a mozaik a ráragasztott papír vastagságának megfelelően az alapba nyomódik. A présből kikerült kötést most vízben áztatják egy keveset, mitől a papír feloldódik s könnyen eltávolítható. Ezután a könyvet staniolba burkolva újból lepréselik. Néhány óra múlva ismét kiveszik a kötést a sajtóból s a kontúrokat aranyléniaival óvatosan megvonják, a mi arra szolgál, hogy a felrakás és alap közti kapcsolatot növelje, s az esetleges apróbb hibákat elfödje. E nagy ügyességet igénylő eljárást újabban még megnehezítették az által, hogy a kontúrokat csak vakon nyomják utána, a mi minden leplezgetést lehetetlenné tesz. Ily esetben a bőrök színe rendesen közel rokon egymással, miért is e mozaikot árnyalatossnak (*mosaique ton sur ton*) nevezzük. Az árnyaltos mozaik igen szép példáját láttam *Musset* éjszakáinak egy kötetén melyet ifj. *Marius Michel* a fektetés sötét kéktől halvány mályva színig terjedő skála hat különféle árnyalatában állított össze (l. 59. ábra).

64. ábra. Magyar dekoratív mozaik kötés.

A mozaikkal bámulatos szinhatásokat érhet el az ügyes és finom ízlésű könyvkötő. Valóban nem a szakember túlzott elragadtatásának ad kifejezést *Borgmann*²⁴, mikor az aquarell művészettel méri össze. Csakhogy az ecsetet itt a lappasztókés, a festékes dobozt a százféle színű bőrral telt szekrényfiók, a színek keverésére szolgáló pallettát pedig egy sima márványlap helyettesíti, s míg az aquarellnél egy-egy színfolt árnyékolását néhány csepp vízzel előállíthatjuk, addig itt a megfelelő tonusokat a bőrdarab különböző fokú ellappasztásával nyerik. Azonban – teszi hozzá *Borgmann* – a munkás, ha még úgy uralkodik is e technikán, nem adhatja mindig pontosan vissza a színes tervezet szépségét; különösen nem akkor, ha a színek gyöngéd egymásba olvadásáról van szó.

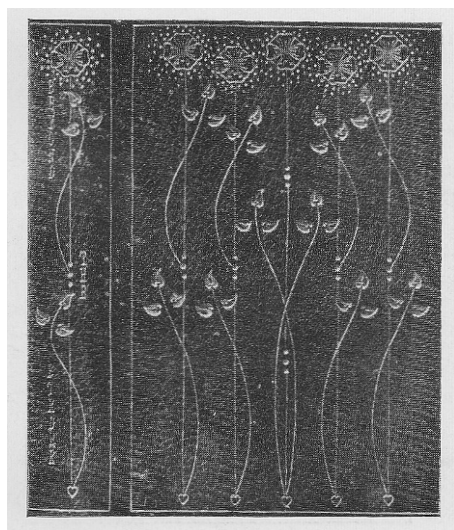
²⁴ V. ö. Borgmann: Gedanken eines Buchbinders. Zeitschrift für Bücherfreunde 1901/2. évf. I. köt. 114. l.

65. ábra. Dán ízlésű kötés.

A modern tervező művészek azonban, kiknek egyik főelve tudvalevőleg abban áll, hogy alkotásuk formáit mindig az anyag természetének vetik alá, nem igen juttatják ilyen helyzetbe a mozaikrakó bőrmunkást. A bőrhozaikra nézve ma már ugyanazok a szempontok az irányadók, írja *René Wiener*nek, a kiváló francia bőrhozaik-művész egyik lelkes csodálója,²⁵ melyek az iparművészet egy másik ágában, a fali szőnyeg készítésénél érvényesülnek. Mindkét helyt bizonyos nagyarányú körvonalokra akadunk. Mindkét helyt, az anyag relatív vastagságának megfelelően, egyszerű de éles vonalak és világos, de határozott szélű területek útján kell elérni a hatást. Mindkét helyt erőteljes színek kellenek. Az aprólékos, részleteiben hatásos detail művészet ellenben nem jut szóhoz.

Főleg ez indította arra a könyvkötők egy részét, hogy a mozaikot bőrégetés- és festéssel próbálják helyettesíteni. Ez abban áll, hogy a tájképeket, alakos jeleneteket vagy stilizált növényeket, sőt állatokat ábrázoló tervezet konturjait tüzes tűvel természetes színű bőrbe égetik s festékekkel kiszínezik. Minthogy az e célra használt anyag rendszeren vastag marhabőr, gyakran a rajzot külön bőrdarabba égetik bele s azután inkrusztálják az egész könyvet borító maroquinbe.

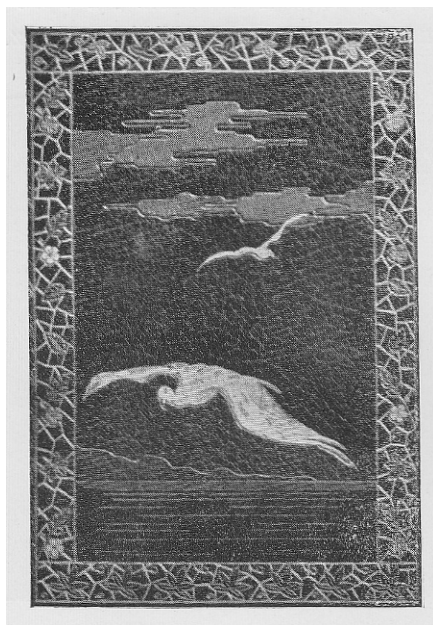

66. ábra. Angol ízlésű kötés.

²⁵ V. ö. Pudor H. Französische Ledereinbände. Zeitschrift für Bucherfreunde. VII. évf. I. köt. 82. l.

Az égetett bőrkötések ez utóbbi faja már a *berakott* kötések gazdag és változatos csoportjába tartozik. A folyton újabb hatásokra, eredetiségre törekvő bibliofilek ugyanis minden elképzelhető anyagot beraknak a maroquin kötések nemes anyagába. Így – *Uzanne* szerint²⁶ – a könyvtáblákba igen jól beilleszthetők az elefántcsont, a gyöngyház, a teknőcz, a japáni zománczművek, emlékérmek, kámeák, könnyed porcelánok, bronzok, sőt még a hímzések is. Lehet-e például valami eredetibbet és stilszerűbbet elgondolni, mint *Victor Hugo Napoléon le petit* című szatiráját maroquinbe kötve, egy-egy a császár trónusáról való aranyhimzésű méhhele tábláiban? Mindazonáltal a józanabb bibliofilek, a kik belátják, hogy fantáziájuk szeszélyes játékát okvetlen alá kell vetniök a kötés lényeges követelményeinek, kárhoztatják az ilyen berakásokat, bármily művészi becsű, vagy történeti értékű is a felhasznált anyag. Mint *Béraldi* mondja²⁷, a művészi kötés legfőbb kelléke a tökéletes simaság s mindaz a mi ezzel ellentétben áll, mint meg nem felelő határozottan elvetendő. Elvetendő tehát mindenemű valódi s látszólagos kiemelkedés, a bronz vagy zománcz applicatio csak úgy, mint az árnyékolás vagy a perspectiva.

Ugyan ezen kifogás alá esik az újabban ismét felkapott bőrmetszés és domborítás is, melyet vastagabb, rendesen marha- vagy disznóbőrből dolgoznak ki a fafaragványokra emlékeztető módon.

67. ábra. Franczia ízlésű kötés.

A bőrmetszéshez az anyagot semminemű előzetes kikészítésnek sem kell alá vetni, mert a bemetszéseket tompahegyű, éles késsel eszközük, egyszer vagy többször vágva meg mindenik vonalat, kivánt mélységük szerint. A domborításhoz a bőrt előbb vízben áztatják, hogy megpuhuljon s kissé nyúlóssá váljék. Ily módon jobban enged a domborító vasak nyomásának, melyek mintegy tizenöt centiméter hosszú, de különböző vastagságú, négyszögletes rudacs-kák. A kivánt domborodást elérve, a bőr visszáján támadt mélyedéseket gyorsan keményedő anyaggal töltik ki, a mi a relief épen maradásához szükséges. A rajz háttérét gyakran apró csillag, kör, stb. alakú ponczokkal mintázzák. A domborító vasakkal majd mindig a bőr felületén dolgoznak s csupán a magas reliefeknél alkalmazzák a visszáján. Mindkét alka-

²⁶ Uzanne *La reliure moderne*. 207. l.

²⁷ V. ö. Henri Béraldi: *Exposition de reliures du Musée Galliera*. *Revue de l'Art ancien et moderne*. XI. köt. 373. l.

lommal, munka közben, a bőr sima márványlapra vagy keményfa deszkára van erősítve. – Ha a kidolgozás elkészült, a bőrt páczolják és fényesítik, sőt néha szinezik is. A rajz stílusára vonatkozólag, a *Studio* nyomán csak annyit jegyzünk meg, hogy annak a bőr természetével soha sem szabad ellenkeznie. Az e fajta munkák némelyikén annyi részlet terheli a felületet, hogy szemünk első pillanatra *papier-maché*nak vagy famunkának véli. A bőrfelület minden porczikájának mintázása- és ponczolásával a remek anyag eredeti caractere teljesen kárba vész, holott a kellő sima felületek megőrzése az ékítmény dekoratív értékét is roppant emeli.

Végül nem számíthatjuk a valódi kötések sorába azokat a pergamen kötéseket sem, melyeknek fehér tábláira kiváló művészek festenek néhány, a könyvből vett jelenetet. Az ilyen kötések a kivitel minden ügyessége dacára, mint *Schölermann*²⁸ mondja, azt a benyomást keltik az emberben, mintha a könyv belseje ki volna fordítva. E mellett az ilyen aquarelles pergamen kötéseknek még az a nagy hibája is megvan, hogy a festés, minthogy semmi sem védi, gyors kopásnak indul, ha csak nem tartjuk folyton üveg alatt, a mi pedig a könyveknek – bármily díszesek is – soha sem lehet a céljuk. Ujabban az angolok úgy segítettek e bajon, hogy az aquarell színeket a födeleket borító vékony s átlátszó hártya alatt papirosra rakták föl, míg a külső felületre csupán az aranyozás került. Ezek az u. n. *vellucent* kötések, melyekből az Iparművészeti Múzeum legutóbbi brit kiállításán láttunk szép példányokat. Feltalálójuk *Chivers Cedrik*.

Ezzel végére értünk azoknak a díszítő eszközöknek, melyek jelenleg a könyvet kedvelő közönség rendelkezésére állanak, hogy kedvenceiket méltóképp felruházhassák. Befejezésül röviden megemlékezünk azokról a módokról is, melyek újabb időben e díszítő motívumok felhasználását irányították.

A modern könyvkötés terén, mint irányító, újító munkás, csupán két nemzet: az angol és a francia jöhet számításba. *Borgmann* szerint²⁹ a két nemzet díszítő munkásságában az a legfőbb alapkülönbség, hogy az angol (és a dán) csupán dekorál s a könyv tartalmával nem sokat törődik, míg a francia szereti, ha a fődélen lévő rajz formái és lényege lehetőleg elárulnak valamit a könyv szövegéből is. Melyik helyesebb a kettő közül? Ezt a kérdést véglegesen eldönteni aligha lehet. A felelet reá mindig egyéni ízlésünktől fog függeni. E sorok írója például szívesen látja az olyan kötést, mely már külsőleg is jelképezi a tartalom általános hangulatát. Nem szép és finom gondolat volt-e például a *La pensée de l'espace* című munkát égszínkéi maroquinbe köttetni, melynek stilizált felhőkkel borított előlapján aranyos léghajó lebeg? Csak az a baj, hogy az ily allegorizálás könnyen anecdotaszerű lesz s olyan festői hatásokra törekszik, melyek a szó valódi értelmében vett könyvkötő technikájával ellenkeznek. Ilyenkor a munkás, túlbecsülve erejét, oly eszközökkel akarja elérni a kellő hatást, melyek a kötés tartósságán s használhatóságán boszúlják meg magukat. A mily művészi s egyéni ízű a jól felfogott s gondosan elkészített allegorikus, vagy mint *Uzanne* nevezi, beszédes kötés, melynek egyhangú felületén stilizált virágok, madarak, különböző jelvények, sőt még emberi alakok is pompáznak, ép oly ízléstelen és erőltetett némely könyvkötő törekvése, hogy egész festményeket varázsolt könyve táblájára, melyek realisztikus jelenetben adnak számot a könyv tartalmáról. Két példa legjobban megvilágosítja ezt a gondolatot. Ha *Amand Goethe Faustját Mephisto* stilizált alakjával díszíti, ez az embléma határait túl nem lépve, megengedhető; ellenben minden hangulatossága ellenére is furcsán érint *Ruban* mozaikja, melyet *Richepin La Mer* című verskötetén láttunk: hegyektől határolt tengerészlet, mely fölött a felhőborította égen sirályok keringenek. Az e féle, folyton ismétlődő, túlzások következtében

²⁸ Wilhelm Schölermann: Neues vom Bucheinband des Auslandes. Zeitschrift für Bücherfreunde 1801/2. évf. I. köt. 107. l.

²⁹ I. h.

ma már sokak előtt egészen hitelét veszítette az allegorikus kötés, úgy hogy azok is, a kik – mint *Uzanne* – ez irány legbuzgóbb előharczosai közé tartoztak, szinte ellenséges álláspontra helyezkedtek vele szemben. Ily módon jelenleg az angol díszítő irány uralkodik a bibliofilek s könyvkötő mesterek józanabb részén. Ennek a pusztán dekoratív irányzatnak is megvan a maga nagy veszélye: az unalmasság. Ezt azonban könnyen elkerülhetjük, ha kellőképp ismerjük a külső természetet, mely az új és ötletes motívumoknak valóságos kincses bányája. Különösen a növényvilág tanulmányozására kell súlyt fektetnünk, mert – mint *Paul Kersten* helyesen megjegyzi, – minden jel arra vall, hogy ebből fog kialakulni az egész iparművészet jövőendő stílusa.